

RÓNA TAMÁS

A BIZONYOSSÁG LÁDÁJA

Írások a zsidó—keresztény párbeszéd tárgyköréből

MAGYARHONI ZSIDÓ IMÁEGYLET

RÓNA TAMÁS

A BIZONYOSSÁG LÁDÁJA
ÍRÁSOK A ZSIDÓ–KERESZTÉNY
PÁRBESZÉD TÁRGYKÖRÉBŐL

ISBN 978-615-82154-1-1

Szakmai lektor: Somos Péter
Szerkesztő: Kántás Balázs PhD
Olvasószerkesztő: Szabó Dóra
Borítóterv: Szájli Gabriella

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET /ZSIMA/
BUDAPEST
2023

TARTALOMJEGYZÉK

A bizonyosság ládája.....	5
Az Őrködés éjszakája.....	39
A szentírási közös úton. Előadás az azonos című vallástudományi konferencián.....	55
A holokausztt és a zsidó–keresztény párbeszéd.....	86
Erős vár a mi I–tenünk. Előadás Kis János evangélikus lelkész nyugalomba vonulása alkalmából.....	109
Mit jelent a zsidó–keresztény párbeszéd napjainkban?.....	118
A tanulmányok írása során felhasznált irodalom.....	143

A bizonyosság ládája¹

Bevezetés

Az elveszett Frigyláda sokakat foglalkoztat. Sokféle elképzelés létezik nemcsak holléte felől, de a szerepéről is eltérnek a teológusok, archeológusok, és még a laikus olvasók véleményei is.

E tanulmány célja, hogy bemutassa I–ten Ládájának leírását úgy, ahogy a Szentírásban és a Szóbeli Tanban előfordul. Emellett természetesen rövid kitérőt szántam ama kérdésnek is, hogy ma hol található a Láda, hogy bizonyos keresztény felekezetek hogyan látják a Bizonyosság Ládájának szerepét.

Amiért pedig eme téma felette áll a száraz tényyszerűségnek, annak egyszerű magyarázata, hogy a Szentélllyel, a Ládával kapcsolatban a mai olvasó – ha betekint a szöveg mögé – olyan tanulságokat talál, amelyek élő erővel bírnak.

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évköny, 2007, 319–340.

A Láda kinézete és tartozékai

Mózes második könyvének 25. fejezete adja a legpontosabb leírást a Szentély tartozékai kapcsán. Bár több bibliakritikus véleménye az, hogy a Szentélyben valamely egyiptomi szentély mózesi útmutatását kell látnunk, a szent szöveg az alábbi útmutatást nyújtja:

„Mindenben annak a hajléknak és a hozzá tartozó eszközöknek a mintájára, amelyet majd mutatok neked. A következőképpen csináljátok.”²

Az Ö–való rendelete alapján kellett hát Mózesnek, illetve közvetlenül Becalélnak, Oholiabnak és a többi mesterembernek mindent elkészítenie. Ezt az álláspontot támasztja alá az Újszövetség is a zsidókhoz írt levélben,³ ahol a Szentély és tartozékai úgy jelennek meg, mint úgymond a mennyei Szentély földi hasonmásai, valamiféle előképei az eljövendő örökkévalóságnak. Vagyis a Szentírás egésze elzárkózik attól az állásponttól, hogy a Szentély vagy berendezései egyiptomi hatás

² 2. Mózes 25:9.

³ Zsid. 8:5; 9:24.

eredményeként jöttek létre, ezzel szemben a Szentírás eredetüket és szerepüket szorosan a Transzcendenshez köti.

Ennél fogva, ha a Frigyláda méreteit, anyagát és kinézetét tekintjük, nem találunk utalást Egyiptom monumentális, díszes stílusára, sőt a sátor a mai olvasó szemében külsőleg inkább puritánnak tűnhet. Mindez nem azt jelenti, hogy szegény volt a nép, hiszen Egyiptomból hoztak magukkal aranyat és ezüstöt, és nem is azt jelzi, hogy az Ö–való alacsonyabb rendű, rangú lett volna az ókori hitvilág más istenségeihez képest. Viszont már ebből megtanulhatjuk azt, hogy az Ő nagysága, hatalma nem a külső pompában nyilvánul meg, szentsége nem az eszközöktől függ. A szakrális eszközök sem hozzáadni, sem elvenni nem tudnak az Ö–való nagyságából, mégis kifejeződik bennük szentsége, mivel az Ő szolgálatában állnak, Őrá utalnak, ezért bizonyos mértékben I–ten jellemének egyes darabjait tartalmazzák.

A Láda mérete Mózes második könyve 25. fejezetének beszámolója alapján: „két és fél könyöknyi legyen a hossza, másfél könyöknyi a

szélsősége, és ugyancsak másfél könyöknyi a magassága.”⁴

A ma használt mértékegységek szerint ez körülbelül 100 x 60 x 60 centiméter. Anyagát tekintve sittimfából, akáciából készült, amelyet arannyal kellett bevonni: „ezt aztán vond be színarannyal belülről, kívülről, és helyezz rá köröskörül aranszegélyt.”⁵

Hogy milyen jelentősége van minden egyes részletnek, arról tanúskodik a következő idézet:

„Csak a legtisztább és legértékesebb fémeket használták a láda díszítésére. A láda éppúgy arannyal volt bevonva belülről, ahol ember emberi szem nem láthatta, mint kívülről, ahol látható volt; ez azt tanítja, hogy az embernek épp oly tisztának kell lennie lélekben és szívben, amilyen tisztának mutatkozik kívülről, modorban és viselkedésben. Különösen a tudósok kötelessége bölcsseink szerint belül olyannak lenni, mint amilyenek kívülről látszani akarnak (Jóma 72b).”⁶

⁴ 2. Móz. 25:10.

⁵ 2. Móz. 25:11.

⁶ Mózes öt könyve és a haftarták – szerk. Dr. Hertz J. H. /elektronikus/, magyarázat a frigyládához címszó.

„Önts ezen kívül négy aranykarikát, és illeszd a láda négy sarkára: két karika legyen az egyik oldalon, és kettő a másikon. Azután készíts rudakat akácfából, vond be azokat arannyal, és dugd be őket a láda oldalain levő karikákba, hogy bordozni lehessen velük a ládát. Ezek legyenek mindig a karikában, sose húzd ki onnan azokat. Ebbe a ládába tedd majd azt a bizonyosságot, amelyet adni fogok neked.”⁷

Az, hogy a rudakat nem volt szabad kihúzni a karikából, kifejezi, hogy az Ö–valót nem lehet helyhez kötni, szabadsága emberek által nem korlátozható. Állandó mozgásban van, nem olyan, mint a többi istenség, melyek bizonyos értelemben az ember és az idő birtokába vannak zárva. Az Ö–való jelenlétét kifejező felhőoszlop és tűoszlop, amikor elindult, a tábornak is indulnia kellett, és mikor megállt, megállt az egész tábor. Innen kitűnik, hogy milyen helytelen úgy gondolni a szentélyre, tárgyaira, melyek segítségével az Ö–valótól „csoda” varázsolható ki. A parancs, hogy mindig legyen útra kész a Láda, és vele együtt a nép, kifejez még egy fontos dolgot, mégpedig azt,

⁷ 2. Móz. 25:12.

hogy Izrael, mint választott nép, az Ő tulajdona, Ő igazgatja, és gondoskodik róla, mint szülő a gyermekéről, és ahová Ő megy, oda viszi gyermekét is. Illetve benne rejlik a „bolygó zsidó” formula is, melyet évezredek történelme bizonyít, vagyis hogy az igazi otthon csak a HaOlam HaBa-ban, a messiási korban lesz a zsidó nép számára.

A láda fedelét különös módon kellett kialakítania: a kappóretet és a rajta levő két kerubot egy darabból kellett elkészítenie a mestereknek. A Talmud szerint tenyérszerű vastagságú volt ez a fedél (Szukka 5a). Mivel az Írás nem említi külön, hogyan is néztek ki a kerubok, szintén a szóbeli hagyományhoz kell fordulnunk, mely szerint a keruboknak gyermekarca volt (Szukka 5B). Hertz kommentárja ehhez még hozzáfűzi: „A bibliai költészetben a kerúbim a jelképe Isten közeleségének az emberhez. Így a Zsoltáros azt mondja I–tenről: „aki trónol a kerúbimon” (Zsolt. 80:2), amidőn könyörög hozzá, hogy segítse meg népét: azaz Ő sincs távol az egekben, és nem

képtelen arra, hogy segítsen, hanem jelenlevő segítő a szerencsétlenség és baj idején.”⁸

Meg kell jegyezni, hogy bár a második parancsolat tilalmának látszólag ellentmondani látszik a kerubok ábrázolása, ebben az esetben ezek az Ö–való egyértelmű parancsára készültek.

A Láda tartalma századok óta vita tárgya. E kérdés vizsgálatánál természetesen figyelembe kell venni a Láda történetét, mely magában foglal 40 évnyi vándorlást, harcokat (pl. a filiszteusokkal), fogságot. A Tanach beszámolója szerint feltételezhető, hogy csak a törvénytáblák voltak a Ládában.

„Betette továbbá a bizonyosságot a ládába.”⁹

„Erre megfordultam, lejöttem a hegyről, s beletettem a táblákat abba a ládába, amelyet csináltam, ott is vannak mostanáig, amint az Úr parancsolta nekem.”¹⁰

⁸ Mózes öt könyve és a haftarák – szerk. Dr. Hertz J. H. /elektronikus/, magyarázat a frigyláda-hoz címszó.

⁹ 2. Móz 40:20.

¹⁰ 5. Móz 10:5.

„Azt mondta azért Mózes Áronnak: 'Végy egy edényt, tégy bele egy ómernyi mannat, és tedd az Úr elé, hogy őrizze meg nemzedékeitek számára!' Amint az Úr parancsolta Mózesnek, Áron be is tette a szent sátorba, hogy őrizze meg.”¹¹

„Vegyétek ezt a könyvet, és tegyétek az Úr, a ti I-tenetek szövetségládája mellé, hogy ott bizonyossággal szolgáljon ellened.”¹²

„A ládában nem volt semmi egyéb, mint két kőtábla, amelyeket Mózes tett bele a Hórebnél, amikor az Úr szövetséget kötött Izrael fiaival, amikor kijöttek Egyiptom földjéről.”¹³

Ezzel ellentmondani látszik az Újszövetség beszámolója a Zsidókhoz írott levélben:

„Amelyben az arany tömjénező és a szövetség székrénye volt, minden oldalán arannyal borítva, ebben a mannat

¹¹ 2. Móz. 16:33–34.

¹² 5. Móz. 31:26.

¹³ 1. Kir. 8:9.

tartalmazó aranyveder, Áron kivirágzott vesszője, és a szövetség táblái.”¹⁴

Ha összevetjük a Tanach és a Talmud beszámolóit, bár különböző midrások léteznek, de így még valószínűbb, hogy csak a Tízparancsolat tábláit tartalmazza az Ö–való Ládája.

A kép nélküli legbelső Láda állandó jelképe volt I–ten szellemiségének. Az a tudat, hogy a szentély legszentebb részében semmi sem volt, csak az eredeti törvénytáblák, örökre lelkébe véste az izraelitáknak azt a gondolatot, hogy az azokba vésett erkölcsi törvények az I–ten és Izrael közötti szövetség feltételeit tartalmazzák.

A Talmud pontosan megadja a törvénytáblák méretét is: hosszuk hat tefách (tenyér, kb. 8 cm), szélességük is hat tefách, vastagságuk három tefách volt (Bává Bátrá 14a). Már ebből a leírásból is arra következtethetünk, hogy a törvénytáblák alja is, teteje is szögletes (6 x 6 tefách). A Talmud azt is leírja, hogy a törvénytáblák 12 (6 + 6) tefáchnyi helyet foglaltak el a Frigylárában, melyben őrizték őket, és teljesen

¹⁴ Zsid. 9:4.

kitöltötték a Frigyláda belsejét, vagyis nem volt abban „kihasználatlan” tér. Ha a törvénytáblák felső része lekerekített lett volna, nem töltötték volna ki teljesen a Frigyládát. Az Ö–valónál nincs semmi felesleges, ha szertenézünk a teremtet világban, azt láthatjuk, hogy mindennek célja van, és semmi sincs önmagáért. Ez a tény jelképezi azt, hogy az ember életében ugyanúgy nincsenek felesleges pillanatok, és minden percnak sajátos szerepe van életünk értékessé válása céljából.

A Midrás eltérő beszámolókat tár elénk, ám egy közös van bennük, mégpedig az, hogy a Frigyládaiban nem volt más, mint a Tízparancsolat első táblái, amelyeket Mózes összetört, és a második táblák, amelyek épen maradtak, ezeket tárolták a Ládában (Bává Bátrá 14b).

A Frigyláda szerepe

Jogos a kérdés, milyen célból áll egy láda a Szentély központjában. Miért egy láda az, ami által az Ö–való népével lakozik? A Frigyláda nem csupán egy egyszerű tárolóeszköz volt, hanem több helyen úgy szerepel, mint az Ö–való trónusa, amelyet nem láthatott meg akárki. A Szent Sátor legszentebb

részébe csak a főpap léphetett be évente egyszer, Jóm Kippurkor.

„És azt parancsolta: 'Szólj bátyádnak, Áronnak, hogy ne menjen be bármikor a függönyön belül levő szent helyre, a ládát fedő engesztelőhely elé, hogy meg ne haljon.'”¹⁵

Ha valaki úgy tekintett a Frigyládára, mint szimpla szakrális berendezésre, az a személy könnyen az életével fizetett. Ezt láthatjuk a később tárgyalt történetekben is.

A Szentélyben a Láda I–ten fizikai jelenlétének manifesztációja volt (Shekina). Amikor pedig Mózeszel beszél, akkor a kerubok közül szól. Ha pedig Mózes bement a Szövetség Sátrába, hogy tanácsot kérjen, hallotta a hangot, amellyel az Úr a Bizonyosság Ládáján levő engesztelőhelyről, két kerub közül szólt hozzá, és onnan beszélt vele.¹⁶

A Shekina szó jelentése: lakni, nyugodni, vagyis a Shekina lényegében a világunkban megnyilvánuló isteni jelenlét. Egy másik kép szerint ez az úgynevezett isteni dicsőség, amely az

¹⁵ 3. Móz. 16:2:

¹⁶ 4. Móz. 7:89.

általános felfogás alapján egyfajta fényességet jelez: „dicsőségétől felragyogott a föld”.¹⁷ Amikor Mózes fent volt Szináj-hegyen, látni kívánta ezt a dicsőséget, vagyis magát az Ö–valót.

„Mózes azt mondta: 'Mutasd meg nekem dicsőségedet!' Az Ö–való erre így szólt: 'Megmutatom neked egész jószágomat, és kijelentem az Ö–való nevében, és kegyelmezek, akinek kegyelmezek, könyörülök, akin könyörülök.’”¹⁸

De mit is látott tehát Mózes? Nem csupán fényjelenségnek volt szemtanúja. Amikor lejön a hegyről, ragyog az arca, mert az I-tentől kapott Tórában megpillanthatta azt a gyönyörűséget, ami az Ö–való jellemét írja le. Így ma is, mikor valaki szemléli a Tóra szavait, ugyanúgy felragyog az arca.

A Shekina fontos szerepet játszik a kabbalisztikus és haszid zsidó vallási irodalomban, miközben a zsidó filozófia viszonylag keveset tárgyalja. Ahogyan a két modern zsidó filozófus, Martin Buber és Franz Rosenzweig is, akik bizonyos fokú kabbalista befolyás alatt álltak.

¹⁷ Ezékiel 43:2.

¹⁸ 2. Móz. 33:18.

Buber beszél I–tenről, mint az immanens és transzcendens születéséről, a kabbalisztikus terminológia alkalmazásával, és a Shekina szerinte olyan, mint I–ten „burka” és „szikrája” (*On Judaism*, 1967, 6, 27). A Shekina az isteni jelenlét, amely szimbolizálja a zsidó embert, aki nincs magára hagyva annak a szégyennek és lealacsonyításnak ellenére sem, amelyet elszenved. Rosenzweig még inkább szókimondó, ő úgy hiszi, hogy Shekina olyan, mint egy híd „I–ten, a mi atyánk” és „Izrael maradéka” között (*Der Stern der Erlösung*, 1953, 192–194).¹⁹

Ám nem csupán arról olvasunk, hogy a Láda a Szentélyben foglalt helyet. A pusztai vándorlás alkalmával, sőt, az Ígéret Földjének elfoglalásánál is igen fontos szerepet töltött be. Minden esetben azt olvassuk, hogy a nép előtt haladt, hol kisebb, hol nagyobb távolságra.

De miért is volt szükség egy ilyen eszközre?

„Elindultak tehát az Úr hegyétől és megtettek háromnapos utat, mert az Úr szövetségének ládája három napig haladt előttük, helyet keresve a tábornak. Nappal az Úr felhője is

¹⁹ Encliclopedia Judaica CD-ROM. Shekina címszó.

*felettük volt, mialatt vonultak. Valahányszor pedig felemelték a Ládát, ezt mondta Mózes: 'Kelj fel, Uram, hadd széledjenek szét ellenségeid, s hadd futamodjanak meg színed elől, akik gyűlölnek Téged'. Amikor pedig letették, ezt mondta: 'Térj vissza, Uram, Izrael seregének sokaságához.'"*²⁰

Egy midrás szerint meg kellett tisztítania a területet a nép előtt a tüzes kígyóktól, a skorpióktól és a tövistől két lángsugárral, amely az alsó részéről jött (Va Yakhel, 7); egy másik midrás azt mondta, hogy egy hüvelyknyivel vitték a föld felett a hordozók, a Láda cselekedett (Szotá 35a). Amikor az izraeliták háborúba mentek a sivatagban és Kánaán meghódítása során, a Láda kísérte őket; vajon ez szimbolikus megjelenés, jelenlét volt, hogy motiválja a zsidókat, vagy valóságos segélyben részesítette őket a csatában? Bár itt is megoszlik a kommentárok véleménye, annyi bizonyos, amiről több helyen olvashatunk, hogy I–ten darazsakat küldött előőrsként Kánaán földjére: „*Darazsakat*

²⁰ 4. Móz. 10:33–36.

küldök előtted, hogy űzzék ki a hivvitákat, a kánaánitákat és a hettitákat, mielőtt bevonulsz.”²¹

Látszólag tehát úgy tűnik, mintha a Láda egyfajta varázseszköz, mágikus fegyver lett volna, mégsem erről van szó. Az Ö–való jelenlétét, gondoskodását jelképezi, és vetíti a nép elé. Olyan tanítás ez, mely minden időre szól. A szentség ugyanis nem az anyagban van. A hagyomány szerint a pusztai Szentély Frigyládájában a Mózes által összetört kőtáblákat is elhelyezték, mert nem a kő volt szent, hanem a rávésett betűk, a Tízparancsolat szelleme. Legenda meséli, hogy mikor Hadrianus császár i. sz. 135-ben kivégeztetett tíz zsidó vezetőt, a köztük lévő R. Chániná, az agg tudós Tóra-tekercekre csavarva így kiáltott fel: *„A pergamen elégbet, de a betűk elszállnak.”* Vagyis nem a pergamen szent, hanem a ráírott, örökérvényű Tóra-részletek. Ez vonatkozik a mezuzára, és minden egyéb szentséget képviselő anyagra is. Az anyag csupán tartója, hordozója a szentségnek, de nem a szentség maga.²²

²¹ 2. Móz. 23:28. Lásd még: 5. Móz. 7:20 és az Apokrif Bölcsesség 12:8.

²² <http://or-zse.hu/hit/hitelet1.html>

A Frigyláda mindig elől haladt, mint a pásztor, aki „füves legelőkre” tereli az Ő bérányait. Meg kell látnunk a Frigyládában rejlő tanácsot, hogy az Ő–való nemcsak a múltban vezette népet, hanem ma is, nemcsak a múltban gondoskodott róla, hanem ma is. A mi szerepünk az, hogy engedjük Őt vezetni. Ezt a vezetést kéri minden reggel a hívő ember, aki egy lépést sem tesz, míg el nem hangzik ajkáról a Smá. Amilyen csodákkal és jelekkel vezette be Izraelt az országba, úgy cselekszik azoknak életében is, akik alárendelik magukat hatalmának. Természetesen nemcsak ilyen jelképes szerepe volt a nép előtt haladó Bizonyosságnak, hanem a valóságos erő is megmutatkozott. A továbbiakban három történetet idézek fel röviden, melyekből kiderül, hogy valójában milyen erő is nyilvánult meg a Láda által.

Jerikó ostroma

Az első kánaáni város bevételeének története jól kifejezi már a feljebb is tárgyalt isteni jelenlét, a „Sekhina” megnyilvánulását a zsidó történelemben. A Frigyláda szempontjából is fontos ez a leírás, mely Józsué könyvének 6. fejezetében található. Az ezt megelőző leírásokból megtudhatjuk azt, ahogy

a nép száraz lábbal kelt át a Jordánon, akár csak a Vörös-tengeren negyven évvel azelőtt. Majd rövid pihenő után Gilgálból elindultak Jerikó felé. Még az indulás előtt olvassuk, hogy az Ö–való megerősíti és megújítja a szövetségét a néppel a körülmetélés és a Pészach ünnepe által. Az ostrom nem emberi elgondolás, tervezgetés alapján, és emberi erőfeszítés által folyik. Az Ö–való követje találkozik Józsuéval, és elmondja a mennyei haditervet, amelyet Józsuénak és a népnek követnie kell.

„Amikor Józsué ott állt a város előtt, felemelte szemeit, és íme, egy férfi állt előtte kivont karddal a kezében, és odament hozzá Józsué, és megkérdezte: 'Köztünk tartozol, vagy az ellenséghez?' És mondta neki: 'Én az Ö–való seregének fejedelme vagyok, és most jöttem'. Józsué leesett a földre, leborulva mondta neki: 'Mi mondanivalója van Uramnak szolgájához?' És mondta az Ö–való seregének fejedelme Józsuééknak: 'Vedd le sarudat lábadról, mert a hely, amelyen állsz, szent.' És Józsué úgy tett.”²³

²³ Józsué 5:13–16.

Több kérdést is felvethet e rövid idézet, mint például azt, ki is volt ez a különös követ? Ám mindenképp eszünkbe kell, hogy jusson Mózes elhívása a csipkebokornál, ahol ugyanezeket a szavakat intézi hozzá az Ö–való. Vagyis itt történik meg igazából Józsué I–ten általi elhívása, felhatalmazása a honfoglaló szerepre.

Az ostromnál megjelenik a Frigyláda is. A hét minden napján körüljárták a papok a nép kíséretében a várost a „Ládával”, a hetedik napon hétszer tették meg ugyanezt. Itt nem a Láda halad elől, hanem kürtölők, akiket fegyveresek követtek, és csak azután jött a Láda és a tömeg. A hetedik napon, a város hetedik megkerülése után pedig leomlottak a falak, csak az a rész maradt meg, ahol Ráháb lakott, aki a kémlelő kémeknek menedéket nyújtott. De miért is omlottak le Jerikó falai? Nem olvasunk ostromgépekről, és nem a kürtök és a nép zajának hatását kell érteni az eseményben. Amit itt tapasztalunk, az az Ö–való hatalma, és kétségtelen, hogy ugyanezt ma is tapasztalhatjuk, amikor a Tóra szavai körülfogják valakinek az életét, annak szíve kőfalai leomlanak, ahogy

Ezékielnél olvashatjuk: „*Elveszem testetekből a kőszívet, és hússzívet adok belétek.*”²⁴

A Frigyláda benne a Tórával olyan erőt, szentséget képvisel, amely előtt a legbüszkébb embernek is meg kell hajolnia. Amikor Szombaton a Tóra-tekercest körbehordozzuk, az valamelyest hasonlít Jerikó ostromára, jelképes értelemben. Jerikó városát egészen az Ö–valónak kellett szentelni – a várost, és ami benne volt, felégették. Milyen jól példázza ez az esemény azt, ahogy a zsinagógában a Tóra által I–ten szeretné teljes birtokba venni értelmünket és érzéseinket. A visszatérés, közérthetően megtérés által életünket a Tóra irányítása alá helyezzük. Ám nem valami aszketikus élet következik. Jerikóban csak az „értéktelen” dolgok pusztultak el, az arany, az ezüst, a réztárgyak, a vas az Ö–való kincstárába került, Ráháb és családja pedig I–ten népének családjába. A Tóra nem a földi dolgok tagadása, mint azt többen gondolják. I–ten szava felszólít a rossz, a bűn elhagyására és a kegyesség gyakorlására, amelyet nem egy, a világtól elzárt

²⁴ Ezékiel 36:26.

szubkultúrában kell megélni, hanem ott, ahová Ő állít bennünket.

A Frigyláda a filiszteusoknál és Oza halála

A honfoglalás után a Szentély, és természetesen minden berendezése, így a Láda is Silóban kapott helyet egészen az Első Templom felépítéséig és felszenteléséig. Ebben az időszakban a filiszteusok harcra gyülekeztek Afekben. Sámuel könyvének 4. fejezetében úgy olvassuk, hogy Izrael meghátrál, majd a vének felteszik a kérdést: *„Miért vert meg minket ma az Úr a filiszteusok előtt? Hozzáák el magunkhoz Silóból az Úr Szövetségének Ládáját, jöjjön közénk, hogy megszabadítson ellenségeink kezéből.”*²⁵

Ezzel mintegy úgy gondolták, kikényszeríthetik az Ö–való segítségét, s bár a rivalgásuk hangjára megrémültek a filiszteusok, a harcot végül is elvesztették, sőt meghalt Éli két fia is, Fineász és Ofni, majd ezt a hírt meghallva meghalt maga Éli és a menyé, ezen kívül a Láda is az ellenség kezébe került. Joggal mondhatjuk, hogy ez a nap vált Izrael egyik legszomorúbb napjává. Éli menyé, aki várandós volt, férje halálhírének hallatán megszülte gyermekét, aki az Ikávod nevet

²⁵ 1. Sámuel 4:3.

kapta, amely annyit tesz: *oda a dicsőség!* Nem a harc kimenetele vagy a férj elvesztése a dicsőség elvesztése, hanem annak a mennyei dicsőségnek, isteni jelenlétnek, a Shekinának az elvesztése az, amit már a harc előtt elvesztett a nép... Mint már tárgyaltuk, a dicsőség nem az anyagban rejlik, tehát valójában az ellenség nem a dicsőséget, a Shekinát vette el, csak egy szent eszközt, mint az Ö–való jelenlétének egyik médiumát, melyen keresztül megnyilatkozott az Ő jelenléte és hatalma. A filiszteusok úgy kezelték a Frigyládát, mint valami bálványszobrot, mintha az anyag maga lenne Izrael I–tene. Annak ellenére, hogy tudjuk, ennek a pogány elgondolásnak bálványimádó gyökerei vannak, mégis jogosan merül fel a kérdés, sőt talán még inkább el kell gondolkoznunk azon: miért engedte az Ö–való, hogy az ellenség kezébe kerüljön az Ő Ládája? Milyen tanulságokat rejt ez a tragikus leírás?

Amit megtudunk az Ö–valóról, az az, hogy nem lehet Őt saját akaratunk szerint irányítani, manipulálni. Másodszor: nincs szüksége emberi segítségére, hogy megvédje magát, vagy azt, ami az Ő tulajdona. A filiszteusok Dágon istenség templomába helyezik a Ládát, azonban Dágon

szobra minden reggelre leesik a földre, ezután daganatok jelennek meg az Adsód városában élő embereken; ezután elküldték Gáthba, de ott is fekélyes kelések borították be az embereket. Vagyis a Láda megmenekülése egyedül I–ten hatalmának az eredménye. Harmadik nagy értéke e beszámolónak, hogy hű képet ad I–ten kegyelméről. Ugyanis nem olvasunk arról, hogy a filiszteusok közül bárki is meghalt volna, amikor a Frigyládát vitték, megfogták, még talán bele is tekintettek. Az Ö–való nem követel meg olyat, amiről nincs ismeretünk, szemben a mai ítélkezéssel, mely szerint a törvény nem ismerete nem mentesít a büntetés elszenvedése alól. Viszont amiről tudomásunk van, az az, hogy az Ö–való számonkéri, és éppen ezért nemcsak, mint kegyelmes, de igazságos I–tenként is szerepel a Frigyláda visszatéréséről szóló beszámolóban. Vagyis a Frigyláda valóban I–ten valódi jellemét képviselte, ahogy már a teremtéshez fűződő midrásban is olvashatjuk:

*„Ha a világot csak az irgalmasság jegyében teremtem,
elterjed a bűn. Ha pedig csak a törvény szigorát
alkalmazom, és a szigorú mércéjével kormányozom, a világ*

nem lesz képes fennállni. Tehát mindkét elemmel fogom teremteni, mind az irgalom, mind az igazság jegyében.”
(Midrás Rabba)²⁶

És az Ö–valónak Ládája hat hónapig volt a filiszteusok földjén.

*„Akkor szólíták a filiszteusok a papokat és jóvendőmondókat, mondván: ’mit tegyünk az I–ten Ládájával? Mondjátok meg néküink, mi módon küldjük bázsa?’ Azok pedig felelének: ’Ha elkülditek Izrael I–tenének ládáját, ne küldjétek azt üresen, hanem hozzatok néki vétékért való áldozatot; akkor meggyógyultok, és megtudjátok, miért nem távozik el az ő keze rólatok’. És mondának: ’Micsoda az a vétékért való áldozat, melyet hoznunk kell néki?’ Azok pedig felelének: ’A filiszteusok fejedelmeinek száma szerint fekélyforma arany és öt aranyegér, mert ugyanazon csapás van mindeneken, a ti fejedelmeiteken is. Csináljátok meg azért fekélyeitek képmását és egereitek képmását, melyek pusztítják a földet, és így Izrael I–tenének dicsőséget, talán megkönnyebbedik az ő keze rajtatok, és a ti i–teneteken és földeteken.”*²⁷

²⁶ Naftali Kraus: Ősi forrás. 15. o.

²⁷ 1. Sámuel 6:1–5.

Amikor a Ládát a filiszteusok elbocsátották egy ökrös szekérrel, az Bét Semes felé tartott, Sámuel könyvének beszámolója szerint:

„Megverte azonban az Úr a bétsemesi emberek egy részét, mert megtekintették az Úr ládáját: betven embert vert meg a népből és ötvenezeret a tömegből.”²⁸

De mi is volt a bétsemesi nép bűne? Hogyhogy ők ilyen súlyos csapásban részesültek egy kis „nézelődés” miatt, míg a filiszteusok egy-két daganattal túléltek? I–ten számonkérte rajtuk azt, amit nagyon jól tudtak, hogy az Ö–való Ládája nem látványosság, amelyet bárki megtekinthet.

Hasonló eset Oza története. Dávid néhány évvel később felvitette a Szövetség Ládáját Jeruzsálembe.

„Amikor azonban Nákon szérűjéhez értek, Oza kinyújtotta kezét az I–ten Ládájára, és elkapta, mert a marhák kirúgták, és csaknem lefordították. Erre az Ö–

²⁸ 1. Sámuel 6:19.

*való haragra gerjedt Oza ellen, s megverte őt vakmerőségéért, úgyhogy ott halt meg az I–ten Ládája mellett.”*²⁹

A Ládát nem vihetette akárki, nem érinthette meg, aki csak akarta. Ebből az esetből is világossá válik, hogy I–ten dolgaiban nem a klasszikus görög, sem pedig a mai értelemben vett demokrácia elvei nem valósulnak meg. Gondoljunk bele, ma mennyien vesznének el, akik komolytalanul kezelik az I–ten dolgait, akik elbagatellizálják a szakrális tárgyak, jelképek, szimbólumok, cselekedetek jelentőségét. Oza bűne, hogy alábecsülte Izrael I–tenét, vakmerően és könnyelműen megérintette a Ládát, gondolva, hogy besegíthet az Úrnak. A Bírák könyve egyik beszámolójában a nép nagy részének hitehagyását és bűnét látja abban a narrátor, hogy „...*ebben az időben nem volt király Izraelben, hanem kei-kei azt cselekedte, amit jónak látott*”.³⁰

A szabad akaratnak nagy szerepe van, de ez nem jogosít fel a szabadosságra. A hívő ember csak bizonyos mértékig szabad ember, mivel egy felső hatalom alá tartozónak vallja magát. Sokan ezt az

²⁹ 2. Sámuel 6:6–7.

³⁰ Bírák 17:6.

alávetettséget hátránynak tüntetik fel, de az Ö–valót tekintve helyesen úgy mondjuk, hogy ez a Gondviselés. Amikor felteszi valaki a kipát a fejére, kifejezi, hogy nem a maga ura, hanem felveszi a szolga szerepét.³¹

Ezt látva a nép és Dávid is megrémült, és a Frigyláda Gitteus Obed Edom házába került, akit megáldott az Ö–való. Majd csak három hónap múlva vitték tovább a Ládát Jeruzsálembe, ahol a Salamon idejében elkészült Templomba került, és ott is maradt eltűnéséig...

A Frigyláda szerepe a keresztény teológiai hagyományban

A Láda jelentősége és szerepe, hogy közvetítse Izrael felé, hogy az Ö–való az I–tenük, aki közöttük lakik. Fontos megjegyezni, hogy nem az szerepel a Tórában, hogy I–ten a Sátorban lakik, hanem hogy a nép között. Lényeges, hogy miként tekintenek az egyházatyák a Frigyládára.

„A katolikus hagyományban a vezető egyházatyák úgy vélték, hogy a Frigyláda egyike a legtisztább és

³¹ Zsidó hagyományok lexikona / fejfedő címszó.

leggazdagabb szimbólumnak, a valóságnak az Új Parancsolatból. Ezt jelzi első helye Isten szavának megtestesülése. Az, hogy a láda egyszerű sittimfából készült, úgy Jézus is egyszerű emberi testben jelent meg. A Láda be volt vonva teljesen arannyal, mert Jézus telve volt bölcsességgel és könyörülettel, amit az arany jelképez. A Ládában volt egy aranykorsó, ami jelzi a manna képében Jézus lelkét, amellyel a teljes szentséghez és Istenséghez kapcsolódott. Így volt Áron vesszeje is, amely előremutatott Jézus papságára. Végül a Törvénytáblák kőből, amelyek kitöltötték a Ládát, jelenti, hogy Jézus a törvény szerzője. Ennél a pontnál érintjük az Angyali Iskolát, mely hozzászéli Jézus feltámadását és mennybemenetelét, miután győzött a halál és a bűn felett, ezt jelezte, amikor a Láda feljött Sionba. Szent Bonaventura az eucharisztia misztikus reprezentációját látta a Ládában. Hasonló módon a Láda hatalmához különös tisztelet övezi a Szűz alakját, akit az Egyház a Szövetség Ládájának nevez.”³²

Emellett megemlíthetjük még az egyik protestáns felekezet nézetét is:

³² <http://www.newadvent.org/cathen/01721a.html> –
Faederis Arca.

„Semmit sem lehet eltörölni a két kőtáblára írottakból. A törvény becses feljegyzéseit a bizonyágtétel szekrényébe helyezték, s még most is ott van, biztonságban elrejtve az emberek elől. I–ten kijelölt időpontjában mégis elő fogja hozni e két kőtáblát, hogy bizonyosság legyen az egész világ számára, parancsolatainak semmibevevése és a hamis szombat bálványimádó tisztelése ellen.

Bőséges bizonyíték áll rendelkezésre I–ten törvényének örökérvényű volta felől. I–ten ujja azért írta le azt, hogy soha ki ne lehessen törölni, soha el ne lehessen pusztítani. I–ten elrejtette e a két kőtáblát, hogy az ítélet nagy napján pontosan úgy hozza elő, ahogyan leírta.

...úgy állítja majd a világ elé, mint az igaz élet, vagyis az igaz jellem mércéjét.”³³

Hol van ma a Láda?

A Szentírás nem beszél a Láda sorsáról. Amikor Nabukadneccar elfoglalta Jeruzsálamet, i. e. 586-ban, arról tudunk, hogy a Templom edényeit magával vitte, de arról nem, hogy a Láda is köztük lett volna.

Bár haladva a hagyományban találunk egy megvilágítást Ezsdrás Apokalipszisében, ez utóbbi

³³ Ellen G. White: *A Te Igéd igazság.* 21. o.

szerint a Szövetség Ládáját a győztes sereg szerezte meg, és csupán ezért tudta lerombolni Jeruzsálemet.³⁴ Ez bizonyosan lehetséges, ám ha többet tanulmányozzuk a Királyok második könyve 25-ik fejezetét, ahol a babiloni seregek elviszik a Templomból azt, ami bronz, ezüst és arany, ebben az esetben lehetséges, hogy a Láda az egyéb értékekkel együtt az ellenség kezébe került.

Ezzel kapcsolatban még több ellentmondásos hagyomány, midrás és régészeti elképzelés létezik. Íme, ezek közül néhány:

„...nem beszélnek többé az Úr Szövetségének Ládájáról, és nem jut eszébe senkinek; nem emlékeznek rá, nem keresik, és nem is készítik el többé.”³⁵

Ez az egyetlen olyan szöveghely, ahol a fogság előtt megjelenik a Frigyláda. Mivel prófétai iratról van szó, figyelembe kell venni azt is, hogy a leírtak nemcsak szó szerint értelmezhetők. Ugyanakkor a szöveg sejteni engedi, hogy a próféta korában még a Templomban volt a Láda, és valóban csak a

³⁴ 4. Ezsd. 10:22.

³⁵ Jeremiás 3:16.

fogságot megelőző időben került el onnan. Így az axumi legenda eléggé kérdésessé válik. Ezt egyébként a Makkabeusok könyvének beszámolója még inkább kétségesse teszi:

„Benne volt abban az írásban is, hogy a kapott i–teni intésre a próféta maga után vitette a Szent Sátrat és a Frigyládát, amikor felment a hegyre, amelyre Mózes is felment, hogy lássa I–ten örökrészét. Amikor Jeremiás odaért, barlangszerű üreget talált ott. Bevitte abba a Szent Sátrat, a Frigyládát meg az illatáldozat oltárát, és elzárta a bejáratot. Kísérői közül néhányan elmentek ugyan együtt oda, hogy megjelöljék maguknak a helyet, de már nem tudtak rátalálni. Amikor Jeremiás megtudta ezt, megfeddte őket, és azt mondta, hogy az a hely titokban marad mindaddig, amíg Isten egybe nem gyűjti a népet, és irgalmas nem lesz.”³⁶

Egy bizonyos vélekedés szerint egy etiópiai közösségben, Axumban a Sion Szent Máriájának templomában egy szerzetes őrzi a láda hollétének titkát, ám mindez erősen megkérdőjelezhető.

³⁶ 2 Makkabeus 2:4–8.

Főleg, hogy e hagyomány szerint a Láda Salamon uralkodása alatt került Etiópiába, amikor Salamon fia, Menelik – akinek Sába volt egyébként az édesanyja – ellopta azt, amikor egy alkalommal Jeruzsálemben járt.

Egy midrás szerint Jósias király még a Nabukadneccar vezette babiloni invázió előtt elrejtette a Ládát a Templomhegyen, egy fából készült raktár vagy fáskamra padlója alatt, amely végül elégett az ostrom során.³⁷

Egy másik leírás szerint Salamon előre látta a Templom jövőbeni lerombolását, ezért a Holt-tenger melletti egyik barlangba rejtette, oda, ahol Jósias király is elrejtette a Ládát.³⁸

A Qumranban előkerült tekercsek között a bronztekercs is megad néhány helyet, ahol a templom kincsei lehetnek:

„A valódi vagy képzeletbeli kincsek lelőhelyeit felsoroló iratra két darabban találtak rá a 3-as számú barlangban. Az alapanyag erősen oxidálódott állapotban volt, így a tekercset egyáltalán nem lehetett szétnyitni. H. W. Baker a

³⁷ Jóma 53b.

³⁸ Maimonides: Laws of the Temple 4:1.

tekercset hosszanti irányú csíkokra vágta fel, a szöveget pedig J. T. Milik és J. M. Allegro fejtette meg. A posztbiblikus (misnai) héber nyelven íródott tekercs hatvannégy rejtékbehet sorol fel, amelyek aranyat, ezüstöt, a Templomnak felajánlott ajándékokat és kéziratokat őriznek. Az elrejtett kincs óriási mennyiségéről Milik arra következtetett, hogy itt képzeletbeli kincsekről van szó csupán. Egy másik elmélet szerint azonban ezek a kincsek vagy a közösség tulajdonát alkották, vagy pedig a Jeruzsálemi Templomból származtak, ahonnan a város zelóta védői elhozták, és a júdeai sivatagban rejtették el azokat.”³⁹

Leen Ritmeyer archeológus úgy véli, hogy a Frigyláda ma is Jeruzsálemben, a sziklamecset alatt, a Templomhegy gyomrában található. Ám mivel ásatási engedélyek hiányában csak néhány előkerült fogság-korabeli cseréptöredékre és egyéb hasonló leletre épül a teóriája, így ebben az esetben sem tudunk határozottan állást foglalni a Frigyláda

³⁹ Vermes Géza: *A qumráni közösség és a Holt-tengeri tekercsek története*, Budapest, Osiris Kiadó, 121. o.

hollétének kérdésében.⁴⁰ Vagyis teljes bizonytalanság és homály fedi mind a mai napig I–ten Ládájának helyét.

Befejezés

A sok ténszerű és száraznak tűnő leírás közül igyekeztem levonni néhány olyan tanulságot, melyet az Ö–való a Frigyláda által megtanított a pusztában vándorló Izrael népének, és rajtuk, és a kezünkben levő Tórán keresztül nekünk is, annak ellenére, hogy ma nincs birtokukban maga a Szövetség Ládája.

Amit végső konklúzióként levonhatunk: a Frigyláda önmagában nem bírt semmiféle erővel. Az Ö–való felhasználta hatalmának és igazságának kinyilvánítására, ily módon pedig minden tárgy és minden teremtmény eszköz lehet I–ten kezében, hogy neki szolgálva szentté, vagyis kiválasztottá váljon.

A Frigyláda természetesen csak jelképesen volt I–ten trónja, onnan szólt a néphez, Izraelhez, és a Ládában lévő két tábla, rajtuk a

⁴⁰ Leen Ritmeyer: *The Ark of the Covenant. Where it Stood in Solomon's Temple?*, Biblical Archeology Review, 1996/1.

változtathatatlan, az Ő szerető voltának és örök szövetségének lenyomatai.

Bár a Frigyláda helyét nem tudjuk pontosan, ha kinyitjuk a Tórát, olyan, mintha a Szentélyben állnánk, és az Ő–való szól a szívünkhöz ma is.

Az Örökös éjszakája⁴¹

„Ez a sanyarúság kenyere, amelyet őseink egyiptomi földön ettek. Mindazok, akik éhesek, jöjjenek enni. Mindenkinek, aki szűkölködik, ünnepelje velünk a Pészáchot. Most itt vagyunk, jövőre Izrael földjén. Ebben az évben rabszolgák vagyunk, jövőre szabadok leszünk.”

(Hágadá)

Professzor Fodor Ferenc Nagytiszteletű Úr munkásságának tisztelőjévé akkor váltam, amikor Nagykőrösön kezdődött rabbinikus szolgálatom. A Nagykőrösi Református Gyülekezet mindig is országos hírvolt. Közösségének ereje megmutatkozott a hitélet kályhája körül kialakuló intézményekben, szervezetekben. A Hit fáklyáját mindig fennen, magasan tartotta, és tartja a

⁴¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Csorba Dávid–Lapis József (szerk.) „...Így szól az én uram, az Úr...”: Tisztelő írások Fodor Ferenc professzor úr 65. születésnapjára. Sárospatak, Hernád Kiadó–Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2021. 189–196.

közösség által választott lelkész, Fodor Ferenc Nagytiszteletű Úr, aki nemcsak a közösség szervezéséhez ért az emberek nyelvét beszélve, meghallgatva fájdalmaikat, örömeiket, hol vigasztalva, hol pedig biztatva, ám mindezekén túl egy kiválóan képzett teológus professzort ismerhettem meg az ő személyében, aki nagy jártassággal mozog a görög, a latin és a héber textusokban egyaránt. Miután felkértek e tanulmány megírására, amely eredetileg a Fodor Ferenc Professzor Úr 65-ik születésnapjára szánt ünnepi tanulmánykötetben jelent meg, az időpont egyben megadta a témaválasztásomat is. S ez nem más, mint az oly gyakran egybeeső húsvét és peszach ünnepe. Fodor Ferenc Professzor Úr kiemelkedő születésnapja alkalmából szeretettel ajánlom hát gondolataimat az olvasók figyelmébe.

A háború utáni generációk számára sosem látott ünnepre készülünk. Hosszú évtizedek óta ez lesz a magyarországi neológiának a második olyan Széder estéje, ahol nem közösségi ünnep keretében emlékezünk meg a kivonulásról. Szobáink négy fala között hogyan tudjuk igazán átélni a szabadság ünnepét, amely a fizikai szabadságot jelenti? Az egyiptomi rabság jelentését ezekben a

pillanatokban könnyebben átérezhetjük. A kivonulást Izrael népe egységesen cselekedte meg.

Az Örökös Éjszakájaként is ismert a Széder este. Ehhez viszont örre van szükség. S mi a feladata az örnek, mi a célja? Hogy megőrizze a kivonulás jelentőségét.

Ez a történelmi lecke biztosítja Izrael népének folytatólagosságát és jövőjét. Ezért a Széder egyik micvája részleteiben elmesélni a kivonulás történetét, apáról fiúra, generációkon át, ahogy a Misna is azt írja, hogy minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő maga jött volna ki Egyiptomból, amint mondatott:

„és beszéld el fiadnak azon a napon, szólván: ezért tette azt nekem az Ö–való, mikor kijöttem Egyiptomból”

(Móz. II. 13, 8).

Nemcsak őseinket váltotta meg a Szent – áldott legyen Ő – hanem minket is velük együtt, amint megmondott:

„Minket pedig kihozott onnan, hogy elhígyen és nekünk adja azt az országot, amelyet esküvel ígért ősünknek. Ezért kell hálálkodnunk, dicsérnünk, dicsőíteniünk, zengenünk, magasztalnunk, elismernünk, áldanunk, hirdetniünk, megénekelniünk azt, aki ezeket a csodákat tette ősünkkel és mivéliünk. Kivezetett a szolgaságból a szabadságra, bánatból örömmre, gyászból ünnepnapra, homályból nagy fényességre és leigázottságból megváltásra. Mondjunk hát előtte új éneket, hallelúja!”

(Babiloni Talmud, Pészachi traktátus, Maimonidész haHamec maca törvények VII. fej. I. Háláchá.)

Az elbeszélés fontosságáról tanúskodnak Maimonidész szavai, melyek szerint nagy bölcsek is kötelesek az egyiptomi kivonulásról mesélni, és legyen áldott az, aki sokat beszél a kivonulás részleteiről (Maimonidész haHamec maca törvények VII. fej. I. háláchá.).

Ez az a cél, amit szüleink hagyományát követve teljesíteni kívánunk. Mi kell hozzá? Mire van szükségünk?

Gámliél rabbi ezt szokta mondani:

„Aki a széder estén nem beszél erről a három dologról: a pászka, Pészách-áldozat és a keserűfű, az nem tett eleget kötelezettségének.”

(Babilóniai Talmud Pszáchim 10 f. 5m)

Ahhoz, hogy képesek legyünk elkészíteni a saját kovásztalan kenyerünket, és leülni amellé az asztal mellé, ahova mindenkit meghívunk kortól, nemtől, vallástól függetlenül, ahol el kívánjuk fogyasztani a szegénység kenyerét – most még rabszolgaként, de jövőre már szabad emberként; ehhez álmokra van szükség.

A korbán Pészach, a pészachi áldozat nem más, mint hogy a tizedik csapás elkerülje a zsidóság lakta otthonokat; ennek feltétele a tisztánlátás.

A keserűfű két jelentéssel bír: az egyik a már ismert keserű, a másik egy tiszteletteljes elnevezés, úr, uraság. Jó és rossz együtt. Melyik lehet az a szimbólumunk, amely a zsidóság korai történetéből kezdve napjainkig felcsendül, ha nagyon rossz dolog történik velünk, vagy ha nagyon jó? A sófár.

Álmok

Az álmoknak mindig nagy szerepük volt a zsidóság történetében. Már Jákob is-, akitől mi utódok az Izrael nevet örököltük, -legnehezebb korszakában, egyedül a pusztában, kiteve a vadállatok és a gonosz emberek támadásának, csak az álomban talál vigaszt és bátorítást, hogy az Ö–való meg fogja segíteni. Fiát, Józsefet ugyancsak az álmok segítik ki a szörnyű rabságból. Salamon király álmokból merít tudást, hogy államát vezetni tudja.

A Talmud viszont úgy ítéli meg Bráchot traktátusban (55/b), hogy álmainkat a saját gondolataink diktálják. Ez a vélemény teljesen megegyezik Sigmund Freud nézetével, aki azt hirdette, hogy álmaink azok a gondolatok, amelyeket nappal a tudatalattink régióiba kényszerítünk, de éjjel előjönnek, és szimbolikusan megvalósulnak. Ugyancsak a Talmudban olvasható olyan vélemény is, amely Ráv Hiszda megfogalmazásában kiemeli, hogy *„sem a jó, sem a rossz álmom nem valósul meg teljesen”*.

Ha alaposabban megvizsgáljuk a különböző vallási véleményeket, akkor rájöhethetünk arra, hogy nincs ellentmondás a szentírási és a talmudi álmokkép között. A szentírási álmok álmodói nem

bénulnak meg helyzetük kilátástalanságától, és nem rettennek meg kezdeti tapasztalatlanságuk miatt, hanem minden erejüket, tudásukat, kitartásukat latba vetve indulnak a küzdelembe, hogy változtassanak a sorsukon, és a tehetségüket az emberiség szolgálatába állítsák.

Vigyük magunkkal a zsidó hagyomány eme gondolati ékkövét Pészach ünnepére. A kivonuláshoz, kivonulásunkhoz elengedhetetlen, hogy legyenek álmaink, és azokat merjük megvalósítani.

Tisztánlátás

Meg kell, hogy értsük, hogy mit jelent a kivonulás, hogy kinek szól, és hogy mi a szabaddá válás folyamata. A Széder este központi olvasmánya a Hágádá. Az egyiptomi kivonulás történetét meséljük el gyermekeinknek.

„Amikor ezt a mondatot hallom, beszélj el fiaidnak, vösinántám lövánéhá: ne úgy mondd fiaidnak, hanem gyermekeidnek, tehát beszélj el az utókornak mindezt.”

(Vájikrá rábá)

Rabszolgák voltunk Egyiptomban... kezdjük évről évre olvasni a Széder esti történetet, de végigolvasva az egész Hágádát sem kapunk egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy pontosan mikor is ér véget szolgáságunk.

Tudjuk, hogy a kivonulás közben eleink elérték a tengert, messze maguk mögött hagyva a szenvedés földjét, de mégsem szabadultak meg, és hiába nyitotta meg előttük az Ö–való a Sás-tengert, s veszejtette vízbe a fáraó hadseregét, hiába tettek meg a kivonulók több száz kilométert a sivatagban, szabadságuk mégsem érkezett el. Mindez azért volt, mert eleink szolgasága – miként a miénk is – lelki természetű volt. Mindaddig szabadok vagyunk, -hiába őriznek munkafelügyelők vagy fegyveresek-, amíg lelkünkben nem fogadjuk el a rabszolgaságot, és hiába jutunk el a szabadság földjére, -ahol már nincsenek őrk-, a szolgaság bennünk marad, ha saját lelkünket nem tudjuk felszabadítani.

Ekként vagyunk a mai napokban is, elsősorban saját magunkba kell néznünk, s megszabadítani lelkünket és gondolatainkat a szolgaság minden reflexétől, hogy szabadon és nyíltan nézhessünk a világba.

A Széder esti lakoma első lépéseként főtt tojást fogyasztunk, emlékezve az Első és Második Szentély pusztulására. Közben nem szabad elfelejtenünk, hogy a római korból ránk maradt textusokból tudjuk, hogy a római polgárok által rendezett nagy lakomák mindig főtt tojás elfogyasztásával kezdődtek, és a lakoma végén egy almát kapott mindenki. (Egyébként Josephus Flavius *Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról* című könyvéből is tudhatjuk mindezt.)

Nem véletlen, hogy Széder este például könyökölve étkezünk. Ez is a korabeli hellén kultúrában a szabad ember védjegye volt. Ám az eredeti tartalomtól jottányit sem engedünk. Ahhoz pedig, hogy ezt megértsük, a sófár szimbólumát kell magunk elé emelnünk. A sófár, amely Izsák feláldozásának története óta a hangjával kéri a Világ Alkotóját, ahogy egykor Ábrahám fiát mentette meg, Izsákot, úgy őrizzen meg bennünket a saját korunkban. A harmadik, és egyben utolsó összetevő a sokszínűségen belül az egy.

Sófár

Élijáhu próféta pohara a Messiás eljövetelének hírnökét köszönti mindig a széder estén. Amikor

csapás éri Izraelt, vagy nagy öröm, akkor mindig megszólal a sófár hangja. Most egyszerre van jelen az életünkben mindkét összetevő. A világiárvány végett a csapás, a nehézség, Pészach ünnepe végett pedig a felszabadult öröm. A sófár jelenléte a legkülönlegesebb helyeken is megjelenik.

A szepphóriszi zsinagógamozaik az elmúlt évtizedben különleges szerepet töltött be az ókori zsinagógák kutatásában. A 2000-ben kiadott, *From Dura to Sepphoris: Studies in Jewish Art and Society in Late Antiquity* című tanulmánykötetnek már a címe is mutatja: a kutatók a mozaik jelentőségét az 1917-ben felfedezett Dura Europosz-i falfestményekével tartják egyenrangúnak. Csak úgy, mint a nevezetes durai freskók esetében, a többség itt is megegyezik abban, hogy a mozaik programmatikus olvasattal rendelkezik, sőt ez „*a legösszetettebb és legkijőnlomultabb program, amely izraeli zsinagógában maradt fenn*”.⁴²

A Galileában fekvő Szepphórisz (Cippori) nemcsak a nevét változtatta meg több ízben az idők során, hanem lakossága is többször kicserélődött. Mikor a 3. században Rabbi Juda

⁴² Grüll Tibor: *A szepphóriszi zsinagógamozaik programmatikus olvasata*. <https://www.or-zse.hu/resp/grulltibor/grulltibor-szepph%C3%B3riszi2008.htm>, letöltés ideje: 2021. 01. 03.

haNászi fejedelmi székhelyévé tette, már Diocaesareának (vagyis „Zeusz és a császár városának”) hívták. Ennek ellenére a zsidók visszakapták a város feletti ellenőrzés jogát, sőt pénzt is verethettek „Barátság és Szövetség a Szent Tanács és a Római Nép Senatusa Között” felirattal.⁴³

Juda haNászi összesen tizenhét évet töltött el a városban, s a hagyomány szerint itt fejezte be a Misna összeállítását is. A talmudi források szerint a város a 2.–4. század között a zsidó tudományosság fellegrárának számított. Olyan neves rabbik működtek itt, mint rabbi Halafta és fia, rabbi Joszé, továbbá rabbi Eleázár ben Azarjá, rabbi Jochanán, Rés Lákis, rabbi Jósze ben Rabbi Bun, egyike az utolsó amoráknak. A 351-ben kirobbant, Gallus Caesar elleni felkelést egy szepphóriszi zsidó, bizonyos Patricius vezette. Más források szerint a várost a rómaiak földdel tették egyenlővé, bár a régészeti kutatások ezt egyelőre nem erősítették meg. A települést a 363-as földrengés súlyosan

⁴³ Grüll Tibor: i. m.

megrongálta, de hamarosan helyreállították, s az a 4. század végére másodvirágzását élte.⁴⁴

A régészeket először akkor érte meglepetés, mikor hosszú ideig a judaizmus központjának számító Szepphóriszban egy római színház, valamint görög motívumokkal (pl. Odüsszeia-, Dionüszosz- és Nílus-jelenet) gazdagon díszített lakóépületeket találtak. (Eddig több mint 40 mozaik került elő a városban a 3.–5. század közötti időből, köztük a nevezetes „galileai Mona Lisa”).⁴⁵

A jeruzsálemi Talmud szerint Juda haNászi halálakor nem kevesebb, mint tizennyolc zsinagóga és számos tanház (bét-midrás) működött a városban (Kilaim IX.4. 32b). Az eddig egyetlen feltárt zsinagóga maradványai 1993-ban kerültek elő Ze'ev Weiss és Ehud Netzer ásatásán. A város északi szélén fekvő zsinagóga egy 20,7 x 8 méteres épület, melynek központi hajóját (16 x 5,6 m) egy pazar mozaik díszíti. A zsinagógát az 5. század első felében építették, és a bizánci kor végén rombolták le, az tehát időben a Hammat Tiberias-i (4. század)

⁴⁴ Grüll Tibor: i. m.

⁴⁵ Grüll Tibor: i. m.

és a Bét Alfa-i (6. század) zsinagógák között helyezhető el.⁴⁶

A 13,5 x 4,5 méteres mozaikpadló hét sávban elrendezett tizennégy panelből (a görög dedikációk szövegében tabula) áll, ikonográfiája hasonló a Bét Seánban, Hammat-Tiberiásban és Uszfijében korábban talált mozaikokéhoz. A paneleken három nyelven szerepelnek feliratok: héberül az ábrákhoz kapcsolódó „címkéket” írták; arámiul és görögül pedig a rendkívül egyszerű, formuláris dedikációkat jegyezték le, amelyek függetlenek az ábrázolásoktól.⁴⁷

A kosszarv, vagyis a sófár az ókori Júdeában a második leggyakrabban előforduló zsidó motívum. (A diaszpórában a menóra, a luláv és az etrog után csak a negyedik helyen áll a népszerűségi listán.) A hurbán utáni liturgiában elsősorban a Kürtharsogás ünnepéhez (Rós hásáná) kapcsolódott, amelynek egyik imaciklusa is a Kosszarvak (Sófárót) nevet viseli. Ez az ima arra helyezi a hangsúlyt, hogy milyen kulcsszerepet játszik a sófár Izrael történetében. Az Ö–való a

⁴⁶ Grüll Tibor: i. m.

⁴⁷ Grüll Tibor: i. m.

Szináj-hegyén „folyamatos és erős sófárzengés” közepette jelent meg (Smot, 19. 18–20.), de az idők végén újra meg fog jelenni tűzben és a sófár zengésének kíséretében (Zach. 9:14).⁴⁸

A Misna születése, amely a szóbeli szentírás alapja, és Juda haNaszi, aki kodifikálja és kánonba foglalja a hat rendjét a misnának, Cippori városában él és alkot, miközben a körülötte lévő tér sokszínű. A történelemnek folyamatosan mozgó és változó elemei veszik körbe. Azon a helyen, abban a korban mégis megszületik a Misna hat rendje. Higgyük el, hogy ez egy elképesztő vállalkozás volt. Mindig látni a célt, ami felé haladni kívánunk.

Nézzünk körbe, és ne csak a négy falat lássuk. Érezzük és érzékeljük, hogy a zsidó hagyomány megérint és megszólít bennünket. Lássunk túl a falakon. S miközben emlékezünk a Hágádá gondolatára, arra is emlékezzünk, hogy nem csak nekünk van humorérzékünk, hanem ősinknek is volt.

⁴⁸ Grüll Tibor: i. m.

A Hágádában találkozunk a 4 fiúval – az első a bölcs, a második a rossz, a harmadik az együgyű, a negyedik, aki kérdezni sem tud.

„Minek nektek ez az egész szolgálat?” – kérdezi a második fiú, a rossz. – A rabbinikus irodalom szarkazmussal válaszol erre a kérdésre: „*Ha olyanok lettünk volna, mint te, még mindig Egyiptomban lennénk.*” A négy fiúé közül ez a kérdés fogja meg az ünnep lényegét. Hogy miért is kell ez az ünnep.

Az egykori hitközségeink hagyományából, a régmúlt homályból egy szép hagyomány történetét mesélem el nektek végezetül.

A legkisebb gyermek, akinek a feladata volt a Má nistánó négy kérdésének a feltevése, aki aztán az afikajmon keresést vezette, az ő feladata széder este előtt már elkezdődik a takarítás során. Megkéri a nagymama és a nagypapa, hogy menjen ki a ház kapuján, és keressen egy pár szép kavicsot. Ezeket a kavicsokat összegyűjtve, hazaérkezvén beletették egy felhevített rézmozsárba, ahol aprólékosan összezúzták. Az így keletkezett kövecskék felhevülve szolgálták azt a célt, hogy alkalmassá, azaz kóserré tegyék velük a környezetet.

Most lelkeink tüzeivel, melyben a szabadság
utáni vágy ég, tesszük alkalmassá az otthonainkat,
Pészachra, a kivonulás ünnepére, s hogy együtt,
egymást buzdítva hangozzon el:

Lösónó habó böJerusalajim!

A Szentírási közös úton⁴⁹
Előadás az azonos című vallástudományi
konferencián

Főtisztelendő urak!

Tisztelt hallgatóság!

Szép Ernő:⁵⁰ *Imádság* (részlet)

*„Ki ül az égben a vihar felettén,
Istenem hallgass meg most engemet.*

*Hozzád megy szívem, ajkam csak dadog,
hazámért reszketek, magyar vagyok!*

⁴⁹ Az előadás eredeti közlési helye:

<https://zsima.hu/2022/05/24/a-szentirasi-kozos-uton-prof-dr-rona-tamas-forabbi-beszede/>

⁵⁰ Szép Ernő (1894–1958), született Schön Ezékiel, magyar zsidó író, költő, drámaíró, a 20. század első fele magyar irodalmának jelentős alkotója. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Vida Lajos: *Szép Ernő élet- és pályarajza*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2007.

*A népekkel, ha haragod vagyon,
a magyarra ne haragudj nagyon.*

*Ne haragudj rá, bűnét ne keresd.
Bocsátsd meg neki, sajnáld és szeresd.”*⁵¹

Ez a mai nap ünnepnap! Azért, mert együtt vagyunk, és a gondolatainkat megosztva, egymást erősítve haladunk a Szentírási közös úton. Ezekben a napokban és hetekben, két év után lassan szabadulva a koronavírus-járvány elválasztó súlyától, a Szentírási ige az, ami erőt ad és iránymutatást. Van egy különleges fogalom a zsidó hagyományban, amely átszövi a mindennapi kapcsolatainkat, és ez a keresztény-zsidó hagyományban is számos ponton megtalálható. De mi ez a gondolatsor?

Olvassuk a Talmud Szanhédrin traktátusában,⁵² a babilóniai korban élő Amora, valamikor a II. és V. század között alkotó rabbi

⁵¹ Szép Ernő *Imádság* című verse a költő 1916-os, *Élet, halál* című verseskötetében jelent meg először.

⁵² Szanhédrin traktátus 97. oldal, B verzó.

Ábájé⁵³ rabbi megfogalmazását. Így szól: „Minden korban, minden időben, ezen a világon, ebben a korban létezik harminchat igaz ember”.⁵⁴

Keresztények, zsidók és vallástól függetlenek, akik olyan különleges, a Jóteremtőtől rájuk ruházott szolgálatot hordoznak, amelyet úgy nevez a közös hagyomány, hogy az Ö–való dicsfénye ragyogja be őket. Amikor Mózes lejön a Sínai-hegyéről, akkor a glória, az isteni dicsfény nem csak a feje fölött van, hanem a glorióla az egész arcáról sugárzik. Harminchat olyan ember, akik minden korban a tetteikkel biztosítják a világunk fennmaradását. Erre van a Szentírásból Jesája⁵⁵ prófétától egy különleges mondat, amire évezredek óta hivatkozik a hagyományos rabbinikus irodalom. Így hangzik: „hogyan boldogok azok, akik hisznek neki”, azaz az Ö–valónak.

⁵³ A Talmud korának mestere, tanítója.

⁵⁴ A harminchat igaz ember motívumáról a zsidó vallási irodalomban lásd bővebben például prof. dr. Schöner Alfréd főrabbi tanulmányát: Schöner Alfréd: *Adalékok a „Harminchat igaz ember” legendájának motívumtörténetéhez*. <https://or-zse.hu/hacofe/vol6/soner-adalekok-igazember2010.htm>. Letöltés ideje: 2022. május 18.

⁵⁵ Jesája könyvének 30. fejezete, 18. vers.

A neki szó úgy hangzik héberül, hogy lo, ami a betűk szerint lámed-váv. Nagyon izgalmas, hogy abban a korban, amikor elkezdt megszületni szkriptúrában a héber szentírás, akkor még nem léteznek azok a fogalmi rendszerek, amelyeket mi már jól ismerünk, mint az arab vagy a római számok, helyette a héber ábécé létezik. Ebből kifolyólag a héber ábécé betűihez számérték is társul.⁵⁶ Nem lehet tudni, hogy ki ez a harminchat igaz ember, ám az tudható, hogy milyen archetípusokhoz tartoznak. Gershom Scholem,⁵⁷ a 20. század második felének kiemelkedő zsidó filozófusa azt mondja a rabbinikus hagyományok tanulmányozása után, hogy három ilyen archetípus van, amelyek jelen vannak keresztyén és keresztyén testvéreinknél, és megtalálhatók a zsidó vallásban is. De mi is ez a három archetípus?

⁵⁶ A héber betűk számértékéről és szimbolikus jelentéséről lásd Oberlander Báruch főrabbi kommentárját. Oberlander Báruch: *A héber betűk titkai*. <https://tfilin.hu/a-heber-betuk-titkai-oberlander-baruch/> Letöltés ideje: 2022. május 17.

⁵⁷ Gerschom Scholem (1897–1982), német születésű izraeli filozófus, kabbalakutató, a XX. század egyik kiemelkedő zsidó gondolkodója.

Az egyiket úgy nevezi a talmudikus irodalom, hogy Talmud Cháhám, azaz a bölcs tanítvány. Ők azok – legyenek lelkészek vagy hétköznapi emberek –, akik folyamatosan tanulják és tanítják a Szentírást. Folyamatosan gondolkodnak a szívükben a jóteremtő állandó himnuszáról.

A második archetípust Gershom Scholem „Cádik”-nak, azaz igazaknak nevezte.⁵⁸ Az igazak azok, akiknek a lelkét az Ö–való megérintette, akik olyan közel állnak hozzá, hogy bizonyos pillanatokban az idő fátyla mintha fellebbenne a szemük előtt, és talán olyan kontextuális tereket tudnak mutatni a híveknek, ismerősöknek, ami egész új megvilágítást hoz, valami igazán ősit, valami igazán emberit, ami a teremtet világ alapját képezi.⁵⁹

⁵⁸ Gerschom Scholem egyik ehhez kapcsolódó tanulmányát lásd: Gerschom Scholem: *The Tradition of the Thirty-Six Hidden Just Men*, in uő, *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, ford. Michael A. Meyer, New York Schocken Books, 1971, 251–256.

⁵⁹ A „cádik” szó a héber „cedek” (צֶדֶק), azaz *igazság*, *igazságosság* szó származéka, és a zsidó vallásban elsősorban olyan emberekre használják, akik viselkedésükkel, elmélyült

A harmadik archetípusba tartoznak az úgynevezett Hászidok, vagyis jámborok.⁶⁰ Olyan szeretettel élik az életüket, hogy a cselekedeteikkel imádkoznak. Amikor úgy szeretik a felebarátjukat, mint a saját édes szüleiket. Úgy fordulnak minden emberhez, olyan nyitott lélekkel és szívvel, amely Pontifex maximusként,⁶¹ hídépítő mesterként fogja össze ezt a közeget.

Ez a harminchatos szám átszövi a zsidó hagyományt.⁶² Amikor Ádámot megteremti az Ö–
való, akkor azt tanítja a hagyomány, hogy

hitükkel, tiszta, makulátlan erkölcsiségükkel és a tórai parancsolatok hibátlan megtartásával élik az életüket.

⁶⁰ A hászidizmus egyébként a zsidó vallás egyik ma is létező, a 18. században alakult irányzata.

⁶¹ A Pontifex maximus az ókori Rómában a római vallás főpapjának titulusa volt. Szó szerinti jelentése legfőbb hídépítő (mester), az elnevezés pedig szimbolikusan arra utal, hogy a vallási vezető mindenkor hidat képez az istenek és az emberek között. Az ókori római vallásról lásd bővebben: Ürögdy György: *A régi Róma*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1963.

⁶² Lásd például: Kiss Endre: *A világ pillérei – az etika pillérei. Az igaz emberek legendája, mint etikai narratíva*, Hacofe, 2010. <https://or-zse.hu/hacofe/vol6/kisse-avilagpillerei-igazember2010.htm>. Letöltés ideje: 2022. május 19.

harminchat órán keresztül gyönyörködik az első ember a fényben. Aztán amikor a harminchatodik óra letelik, akkor az Ö–való odahozza Ádámnak az emberiség teljes történetét tartalmazó Idő könyvét, és a lapok elkezdenek gyorsan peregni. Az egyik pillanatban Ádám egy képet lát, és azt mondja: „Itt álljunk meg!” Egy kisfiú arcát látja. Az Ö–való pörgetné tovább a könyvet, azonban Ádám nem engedi. Miért lehet olyan fontos? Mi az a tűz a szemében, amelyet látott? Azt mondja a Jóteremtő: „Ne foglalkozz vele, őt nagyon korán magam mellé fogom emelni”. De Ádám üti tovább a vasat!

Tudjuk, hogy a legidősebb ember Matuzsálem volt a maga 969 évével,⁶³ de a legidősebb embernek Ádámnak kellett volna lennie. Azt írja a zsoltári irodalomhoz tartozó rabbinikus kommentár, hogy 1000 éve lett volna Ádámnak. De tudjuk, hogy Ádám 930 évesen visszaadta a lelkét a Teremtőnek. Hova tűnik ez a 70 év? Azt mondja a hagyomány, hogy Ádám a saját életének éveiből ad át ennek a kisfiúnak. Ez a kisfiú nem lesz más, mint Dávid király.⁶⁴

⁶³ Móz1 5:21–5:27.

⁶⁴ Brésit Rabá, Midrás-gyűjtemény.

Sok jeles személyiség fordul a harminchatok fogalmához. Most egy nagyot ugrunk az időben, Prágában vagyunk, a híres Löw rabbi⁶⁵ udvarában, aki a Gólemet alkotta.⁶⁶ Ő maga egyik művében azt írja, hogy amikor a Lámed-Vávok egyike meghal, a lelke a világ alkotójának a magasságába, a mennyekbe emelkedik, a Mindenható tízezer éven át melengeti a kezében, hogy a szenvedés jege leolvadjon róla. A Lámed-Vávok szellemisége hasson át bennünket ezekben a nehéz időkben is, mert a határainknál háború dúl, és a gondoskodó, szerető Ö–való kegyelme bennünk is virágokat kell, hogy hajtson. Ez a testvériség az egyházak és a hívő emberek összefogása a veszedelemben. A gyűlölködéssel szemben sosem népeket,

⁶⁵ Júda Löw ben Becalél (1512 és 1526 között–1609) prágai rabbi, korának kiemelkedő vallástudósa, a prágai zsidó városrész polgármestere, aki a zsidó hagyomány szerint gólemet, azaz életre keltett agyagszobrot alkotott. Életéről lásd bővebben például: Nathan Grün: *Der hohe Rabbi Löw und sein Sagenkreis*, Brendeis, Prága 1885.

⁶⁶ A gólem alakjáról a zsidó vallásban lásd bővebben: Moshe Idel: *Golem. Jewish Magical and Mystical Traditions on the Artificial Anthropoid*, Albany, State University of New York Press, 1990.

nemzeteket vagy népcsoportokat ítélünk el, mert az csak gyűlölethez vezet, ami pedig a háború lelki tápláléka. Amire szüksége van, az a jószándékú emberek millióinak közös fellépése a kegyetlen pusztítás ellen. Bátor kiállás, hitünk megvallása, a hitben gazdag élet tisztasága, öröme és élettere, amelyből erőt merítünk. És erőt merítünk az Ö– valóból és egymásból.

A Magyarhoni Zsidó Imaegylet tíz egyházi személy által hívattatott életre, ami önmagában is különleges. A ZSIMA fontosnak tartja és feladatának tekinti, hogy újra megerősítsük azt az alapelvünket, hogy a neológ zsidóság mindig is a magyar nemzet szerves részének tekintette önmagát. Keressük, hogy hogyan tudjuk szolgálni a nagyobb családunkat, a nemzetünket. A ZSIMA az egyetlen olyan vallási szervezet, melynek hitközségei vannak Kárpátalján és Erdélyben egyaránt.⁶⁷ Fontos a határozott, tiszta beszéd és az elköteleződés a veszélyben, hiszen bajban elveszünk a nemzet egysége nélkül. Ennek

⁶⁷ Lásd: *Tárgyalások határon túli zsidó hitközségek vezetőivel*, <https://zsima.hu/2021/01/13/targyalasok-hataron-tuli-zsido-hitkozsegek-vezetoivel/>. Letöltés ideje: 2022. május 18.

erősítése az egyházak, a vallási közösségek kötelessége. Meggyőződésünket a szekuláris és néha a hitét vesztett, önzésre hajlamos világban az önkéntes jószág cselekedeteivel erősítjük, és az őszinte beszéd, barátság felemelésével az embertársaink közé. Kiállunk a nemzetünk egysége, a vallásos értékrend növelése, a határon átnyúló vallásközi párbeszéd gyakorlása, és a keresztények és a zsidók közti együtt gondolkodás mellett.

Nekünk van közös reményünk. Ez a fény a legnehezebb és a legsötétebb pillanatokban is reményt kell, hogy adjon. Kétezer évvel ezelőtt elpusztul a Második Szentély.⁶⁸ A talmudikus irodalom egy történetet hoz a Második Szentély utolsó főpapjától, akit kimentenek a tanítványai egy koporsóból, az égő, lerombolt városból. A főpap visszatér, amikor elül a harc. Látja az üszköt, a romokat és a még mindig parázsló darabokat az egykori szentély helyén. A szíve, érzi, megszakad, könnyek peregnek le az arcán, és felemel a Szentek

⁶⁸ A Második Szentély pusztulásáról lásd bővebben: S. J. D. Cohen: *The Destruction, from Scripture to Midrash*, Prooftexts, 1982/1, 18–39.

szentélyének belső csarnokából egy törött fadarabot, és ebbe a fadarabba karcolja bele keservesen a Tetragramot, a világ alkotójának négybetűs nevét: Jod, Hé, Váv és Hé.⁶⁹ A fadarabot beleveti a romokon még mindig égő tűzbe. Tudjuk, hogy a fizika törvényei szerint minek kellene történnie: a tűz elemésztene a fát, de azt írja a Talmud, hogy csoda történik, mert a tűz nem emészti el a fát, hanem újabb négy héber betűt rajzol az Ö–való neve helyére: Chet, Jod, Jod és Mem, vagyis Chájim, azaz az élet.

Mi itt valamennyien a közösségért dolgozunk, és a szervezetünkön belül és azon kívül arra lettünk ítélve, hogy mi legyünk a reménység, és bennünk él az Ö–való ígéje.

⁶⁹ A Tetragramról/Tetragramatonról lásd bővebben: *Biblia Hebraica* (BH, BHK), szerk. Rudolf Kittel, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, (BH1:1906, BH2:1913, BH3:1937).

A három női archetípus Debóra, Jób felesége és Salamon király első felesége bibliai példái⁷⁰

Köszönöm szépen, mindenkit nagy szeretettel köszöntök! A téma, amelyről felvezetőként röviden beszélni fogok, mindenekelőtt a mai nap, Elul hónap első napja, amelyet úgy nevezünk, hogy Ros Chodes Elul.⁷¹ Ez azért kiemelten fontos, mert Elul hónapban minden napon felhangzik a sófár hangja a zsinagógánkban. Hoztam én is sófárt, majd az előadás végén meg lehet hallgatni. A sófárnak négyféle hangja van, mindegyik hang

⁷⁰ A tanulmány eredeti megjelenési helye: <https://zsima.hu/2022/09/11/a-harom-noi-archetipus/>

⁷¹ Ros Chodes: az újhold héber neve. A hónap első napja a zsinagógái évben ünnepnap számba megy. Munkaszüneti jelentősége nincsen, de a nap liturgiája ünnepi jellegű. Van egy- és kétnapos Ros Chodes, a kétnapos Ros Chodes esetében az első nap az előző hónap 30. napjának számít. Elul hónap utolsó napja Ros Chodes, és a Ros Hasana ünnep első napja. Lásd bővebben: Oláh János: *Judaisztika*, Budapest, Bookmaker Kiadó, 2005, 23.

tórai, szentírási hagyománnyal és tartalommal bír.⁷² Van olyan, amely felhívja a figyelmet, hogy a közösségnek találkoznia kell a zsinagógánál, egykor a találkozás sátránál. Van olyan, ahol meg kell védeni a tábort. És van a riadójel, amelyre mindenki fel kell, hogy kapja a fejét. És végezetül van egy olyan hang, ami mindig a böjtök kimenetelét jelöli. A zsidó hagyomány azt mondja, hogy ez a mostani időszak héberül *Jemé ha'racon*, az

⁷² A sófárt alapveően háromféleképpen szólaltatják meg, ezek a hangjelzések tkiá, a svárim és a truá.

Tkiá (fúvás, áskénáz kiejtéssel Tökió) – egyetlen éles, egyenes kürtszó a sófár első hangja. Ez volt a nép összehívására szolgáló hang, erre a hangra vertek vagy bontottak tábort a pusztában vándorló zsidók. Amikor már nem vándorolt a nép, ez jelezte a szombat és az ünnepek kezdetét és végét. Ide tartozik a tkiá gdolá (tökió gödajló), egy nagy hosszú fúvás, amit például a jom kippuri böjt kimenetelekor lehet hallani.

Svarim (törések, áskénáz kiejtéssel Sövärim) – három elcsukló, sóhajtáshoz hasonló hang. Ezzel hívták össze a halott házához a rokonokat, barátokat, ismerősöket.

Truá (riadó, áskénáz kiejtéssel Töruó) – kilenc apró, szaggatott hang. Ez a hang arra emlékezteti a zsidóságot, hogy I-ten mellette áll, és megsegíti a bajban. Ezt a hangot háborúban és veszélyben is használták.

emberi akaraterő ideje. Lehetőségünk van mindig megtérni. Mind keresztény, mind zsidó testvéreimnél az év során vannak kiemelkedő alkalmak, amikor egy tükröt tartunk magunk elé. Végiggondoljuk, hogy mi minden történt az elmúlt esztendőben, mi volt, amit akarattal ellenére elkövettünk, és mi volt az, amit sajnós akarattal követtünk el. Hibák, ne adj I–ten, bűnök. Ezekkel szembe kell tudnunk nézni. Azért teremtett az Ö– való embernek bennünket, hogy minden nap újra emberre tudjunk válni. Ehhez pedig nekünk is kell dolgozni ezen. Elul hónapja a megtérés időszaka a zsidó hagyomány szerint.⁷³ A sófár hangja, az

⁷³ Elul hónap a zsidó vallási naptár hatodik hónapja, és a tizenkettedik hónap a polgári zsidó naptár szerint, amely Tisri hónappal kezdődik. A neve az akkád Elulu szóból származik, általában 29-napból áll. Elult csak egyszer említi a Biblia, és még egyszer a Makkabeusok könyve. Az Elul szó az aratás rokonértelmű szava. Ebben a hónapban nincsenek ünnepek, sem böjtnapok, bár Elul hónap utolsó napján köszönt be Ros Hasana, ez hozzásegít bennünket, ahhoz, hogy felkészüljünk Tisri hónapra, a Nagyünnepekre. Elul hónap a megtérés, a bűnbánat és az irgalom hónapja. Az ókorban küldöncöket küldtek Jeruzsálemből az ország távoli részeire és a szomszédos országokba, hogy tudassák

imádságok és a közös együttlét nem más, mint egy grádics sor, amelynek az első lépését tesszük meg. És akkor innen érkezünk el a nőhöz, a teremtés piedesztáljának legmagasabb csúcsán állóhoz, a férfi társához. Mit is jelent a nő, mit is jelent a női vezető? A nőnek három archetípusa létezik a Szentírásban, és az elsővel szeretném kezdeni, a másodikról, illetve a harmadikról pedig majd az előadás végén fogok röviden gondolatokat fölvetni.

Akiről beszélni fogok, az Debóra lesz, de ahhoz, hogy megértsük az ő szerepét, onnan kell elindulnunk, hogy Mózes háromszor negyven évben végigjárta a teremtett életút, az emberi életút teljességét. Az első negyven év a tanulásról szólt, méghozzá a fáraó udvarában. Megtanult írni, olvasni, zenét hallgatni műértő módon, sőt zenélni is.⁷⁴ Megtanult idegen nyelveket, kultúrákat, jól ismerjük azt az alapvető gondolatot, hogy annyi ember vagy, ahány nyelvet beszélsz. Ne felejtjük el, hogy az ókorban vagyunk, ahol az írás művészete a

Rosh Chodes Elul (az Újhold) napját, és megállapíthassák az ünnepek időpontját.

⁷⁴ 2 Mózes 2–5.

kiváltságosoknak, csupán keveseknek adatott meg. A beszédképesség képzése, ahol a más kultúráját megismerve hidat tudok építeni, és az ő saját nyelvén tudom megszólítani, van-e annál nagyobb csoda, ha ajtót tudok nyitni egy másik világba, és oda ő is át tud lépni és én is be tudok lépni az övébe. Mózes első negyven éve a tanulásról szólt, a második negyven éve a pásztor feladatköréről szólt. Az utolsó negyven pedig... nagyon sok emberrel találkozom, aki nyolcvan év körül van, és azt mondja, jaj, I–tenem, milyen nehéz már az élet, nincs mit tennem. Mindig vegyük elő a Szentírást, nézzük meg Mózeszt. Igazán 80 éves kortól kezdődik az élet, azt kell, hogy mondjam, nyolcvantól százhuszig, és ezt ne engedjük el, ne akarjuk elengedni, mert nyolcvantól százhuszig vezette ki a rabságból a szabadság felé vezető úton Mózes a zsidóságot.⁷⁵ Mit gondolnak, mit gondoltok, ez könnyű út? A rabságból a szabadságba vezető út. Nagyon nehéz. Mindent meg kell találni és tanulni. Egy teljesen új szabályrendszert. Ennek a vége, hogy Mózes

⁷⁵ 2 Mózes 15:22–18:27.

megáldja Józsuét, és ráhelyezi az Ö–való áldását.⁷⁶ Józsué lesz az, aki *nibel et maszát ha'kibus*, azaz ékes magyarságunkkal a honfoglalást vezeti.⁷⁷ Na de ebben az időben nem történik más, minthogy a tizenkét törzs elfoglalja a nekik szánt földrajzi területet. Van két és fél törzs, akik a Jordántól keletre telepsznek le, a többi törzs pedig mind nyugatra. Valahogy ezt az egész teret össze kellene tartani, és nem megy. Józsué története véget ér a honfoglalással és azzal, hogy a törzsek megkapják a nekik szánt területet.⁷⁸

Ezután indul az a könyv, amely Debóra történetéről is szólni fog. A bírák kora nem szól másról, minthogy a még nem létező társadalmakat megtartó elméleti törvényt, amely a Tóra, a gyakorlati, stratégiai és operatív térben gyakorlattá kell változtatni. Például nem voltak abban az időben olyan bíróságok, amelyeket mind a tizenkét törzs elfogadott volna. Ellenben voltak sófetek, vagyis bírák, akiket bizonyos zsidó törzsek elfogadtak. Egyetlenegy olyan ember lesz a bírák

⁷⁶ Józsué 1,1–18.

⁷⁷ Józsué 2–8.

⁷⁸ Józsué 13–22.

közül, akit majd minden törzs elfogad, de ehhez kétszáz évnek kell eltelnie. Ő majd Sámuel próféta lesz.⁷⁹ Erre a korra vonatkozóan, amikor Debóra él, több dolgot le kell, hogy szögezzünk. Ő az egyedüli olyan női bíró, aki egyúttal prófétanő is, és prófétanője egész Izraelnek, de bírója Naftali és Zebulon törzsének. Tehát nem mind a tizenkét törzs fogadta el az ő bírói ítéletét, de prófétanőként mindenki elfogadta. Ha irodalmilag nézzük meg ezt a teret, a teljes Tórában három helyen találunk verses szöveget. Ilyen például Mirjam diadaléneke.⁸⁰ Mirjam Mózes nővére, aki maga is prófétanő volt, de ilyen Debóra éneke is, amely a Szefer Softím, a Bírák könyve ötödik fejezete.⁸¹ Képzeljük el, hogy a héber szentírási nyelvben a támár, amely annyit jelent, hogy datolyapálma, az Debóra után lesz elnevezve, merthogy Debóra pálmafája a datolyapálma. Tehát amikor az ő személyiségét akarjuk megérteni, akkor lingvisztikailag, azaz nyelvészetileg a Szentírás legkorábbi időszakába érkezünk el, és nézzük

⁷⁹ Lásd a héber Bibliában Sámuel I. és II. könyvét.

⁸⁰ 2 Mózes 15:20–15:21.

⁸¹ Bírák könyve 5.

magát a történetet. Ki is volt Debóra? Azzal kezdődik a Bírák könyvének negyedik fejezete, hogy Ehúd halála után vagyunk, ő volt a Debórát megelőző utolsó bíró, és a zsidó nép a bálványimádás felé fordult.⁸² Mint ahogy oly sokszor a zsidóság történetében, elengedtük a tórai parancsolatokat és a bálványimádás bűvöletébe süllyedt bele a nép. Kánaán egy úgynevezett városállam volt. Az ókori görög birodalomban látunk bőségesen ilyeneket, de most a Közel-Keleten vagyunk. Kánaán országának Jabin volt a királya, és Jabin húsz éven keresztül nyomta el a bálványimádó eleinket. És húsz éven keresztül hangzott a kiáltása a zsidóságnak az Ö–való magassága felé, hogy szabadítsa meg őket, bennünket Jabintól és Jabin hadvezérétől, Siserától.⁸³ Ismerjük ugye ezt a kifejezést, hogy Sisera, illetve siserahad. Ennek az oka nem más, minthogy gondoljunk bele, ebben az időben mondjuk, az ókori zsidó hadsereg könnyűgyalogosokból állt, egy harcos 80–85 kiló volt, bőrvérttel, bronzkarddal, esetleg fémkarddal,

⁸² Bírák könyve 4:1.

⁸³ Bírák könyve 4:3.

lapáncéllal, esetleg rajta bőrborítással. Ellenben azt írja a szöveg, hogy Siserának kilencszáz harci szekere volt,⁸⁴ ezeket kettő vagy négy ló húzta, nehéz fa, fémmel szegecselt; a lovakon vért volt, négy ember volt a szekereken: egy hajtó, egy íjász és két közelharcos katona. A kerekekre fémszegecs, vágóélek voltak fölfüggesztve, a jármű pedig összesen 3–3,5 tonnát nyomhatott. Ez volt a harckocsi ókori elődje – noha csak 1915-ben jelent meg az első tank. E tankszerű harcjárművekkel szemben nem lehetett mit csinálni, nem volt erő, amely megállítsa őket, a könnyűgyalogság, a lovasság, senki nem tudott velük szembeszállni. Tehát kilencszáz harci szekérrel húsz éven keresztül nyomta el a zsidóságot Jábin, Kánaán királya,⁸⁵ és ekkor kerül a képbe Debóra. Magához hívja Barákot, a hadvezért, aki rögtön azzal kezdi, hogy csak akkor megy, ha a nő is megy vele. Próbálja sarokba szorítani a nőt, próbálja sarokba szorítani a prófétát és a bírát. És azt mondja erre neki Debóra: „Az Ő–való nem a te kezedbe, hanem

⁸⁴ Bírak könyve 4:13.

⁸⁵ Bírak könyve 4:2.

akkor az én kezembe fogja adni Siserát. És neked itt nem lesz dicsőség.” És azt mondja Bárák, hogy akkor megy, ha a nő is jön vele. Debóra elindul hát vele a csatába.⁸⁶ A Tábor-hegynél egy különleges dolog történik. Azt írja a könyv, hogy odavonta a Zebulon és Naftali törzséből érkező tízezer harcos Bárákkal és Debórával az élen Siserát. Odahúzta, odavonta, azaz egyfajta csalit helyeztek Sisera elé. Odahúzta, odavonta, azt úgy mondjuk héberül, hogy *masach*. Ismerős, mert, hogy ebből a szóból származik egy ismert személynév. Ismerős név a Mózes? Hát persze, hogy ismerős. Mózeszt kihúzták a Nílusból, a sereg pedig egy trükkel odahúzta magához a Tábor-hegyhez Siserát, ott pedig az Ö-
való összezavarta ezt a sereget, legyőzték őket, és Sisera menekül, otthagy mindent.⁸⁷ Sisera a kenita Héber felesége, Jáel sátráig menekül, és mivel Héber és Jábin háza között béke volt, Jáel behívja, és azt kéri tőle Sisera, hogy őrködjön.⁸⁸ Íme, egy újabb nagyon fontos női szereplő a történetünkben. Sisera azt kérte Jáeltől, hogy ha

⁸⁶ Bírák könyve 4:4–4:11.

⁸⁷ Bírák könyve 4:12–4:16.

⁸⁸ Bírák könyve 4:19.

üldözik, ébressze őt föl, és kért vizet, de Jáel nem vizet vitt neki, hanem meleg tejet, amelytől szívesen elaludt.⁸⁹ Itt pedig nem a gyerekeknek szóló történet következik, hiszen Jáel megfogta a sátorrudat, és átütötte Sisera halántékán.⁹⁰ Amikor megérkezik Bírák, és kérdezi, hogy hol van Sisera – ne felejtsük el, hogy 20 év fájdalom, gyötrelem, elnyomás után, könnyek és véres harc után úgy tűnik, hogy a zsidóság visszanyeri megint a szabadságát –, akkor Jáel azt mondja, hogy lépjen be a sátorba, ott találja.⁹¹ Debóra tehát a zsidó hagyományban egy olyan női archetípus megtestesítője, aki nemcsak erős, hanem bölcs, okos és magasztos.

A női vezetőkről való elmélkedést onnan folytatom, hogy milyen összetevőkre is van szükség, hogy a lányunk boldog legyen ebben a teremtett életben, és adja I–ten, sikeres is. Először is a szülőnek meg kell ismernie a feltétel nélküli szeretetet, amely egy csodálatos fogalom, de ezt tanulni kell és gyakorolni. Másodszor nem

⁸⁹ Bírák könyve 4:18–4:20.

⁹⁰ Bírák könyve 4:21.

⁹¹ Bírák könyve 4:22.

magunkat kell megvalósítani a gyerekekben, hanem hagyni, hogy a gyermek bontsa ki a szárnyait, és a szülő alázatosan le kell hogy tegye a kezét a földre, a gyerek rá kell hogy álljon, a szülőknek pedig fel kell emelnie olyan magasra, amennyire csak tudja, hogy onnan kezdjen el szárnyalni. Ez egy gyönyörű feladat, elhívás; feltétel nélküli szeretetnek nevezzük. A Szefer Softim negyedik fejezetének a szövegét nézzük meg egy kicsit belülről. Így hangzik egy részlet: *„Küldött, és hívatta Bárakot, Abinoám fiát, a Naftali-beli Kedesből”*.⁹² Itt minden szónak, tehát a településeknek is jelentése van, de most a héber szavak jelentésárnyalataiba nem mennék bele, csak magát a szöveget nézném meg. Tudniillik nem nagyon volt bevett szokás, hogy valaki egy hadvezért, még ha bíró is volt az illető, csak úgy maga elé rendeljen. A szöveg így folytatódik:

„Nemde, ezt parancsolta az Ö–való, Izrael I–tene: Menj, húzódjatok a Tábor hegyére, és végy magaddal tízezer embert Naftaliból és Zebulon fiai közül. Én meg feléd húzom a Kishon patakjához Siserát, Jabin hadvezérét,

⁹² Bírak könyve 4:6.

szekér hadát és népsokaságát, s majd kezébe adom őt. Szólt hozzá Bárák: Ha velem jössz, megyek, de ha nem jössz velem, nem megyek. És mondta: menni fogok veled, csak hogy nem lesz dicsőséged az úton, amelyre menni készülsz, mert asszony kezébe adja majd az Ö–való Siserát. Erre felkelt Debóra, és elment Bárákkal Kédesbe.”⁹³

Ugye vannak egyszerű válaszok és vannak összetett, komplikáltabb válaszok. Egyes kommentátorok szerint Bárák valójában Debóra férje volt. És akkor ez a konstelláció egészen másképpen is értelmezhető. Úgy is másképpen értelmezhető, hogy Naftali törzséből volt való Bárák, és Debóra nemcsak Naftalinak volt a döntésbírája, hanem Efraím törzsének is. És ugye jön tízezer ember Naftali és Zebulon törzséből, tehát itt egy olyan tér nyílik meg, amelyet egyszer kultúrtörténetileg, egyszer családteológiailag és harmadszor pedig hatalomstratégiaileg is lehet értelmezni...

Mint korábban mondtam, a nőnek három archetípusa van a Szentírásban. Ebből az egyik

⁹³ Bírak könyve: 4:6–4:9.

archetípusról beszéltem, Debóráról. Ez azt jelenti, hogy még van kettő, amiről nagyon röviden szeretnék szólni. Számomra a legcsodálatosabb társas viszony, ami a Szentírásban férj és feleség, feleség és férj között van, az Jób és felesége. Bár nem ismerjük a nevét, nagyon keveset tudunk róla, de tudjuk azt, hogy Jób végtelen kegyelemben részesül az Ö–valótól, mert teljes szívével hisz a Jóteremtőben, a Mindenség Urában, gyönyörű családja van, gyermekei, szép háza van, gazdagság veszi körül elsősorban lélekben és szellemben, de materiában is egyaránt.⁹⁴ És aztán jön a vádlóangyal, aki próbatétel elé akarja vetni, és követeli a Világ Alkotójától, hogy márpedig tegye próbára Jóbot.⁹⁵ És a Jóteremtő csak azt kéri, hogy az életéhez a vádló angyal, a sátán ne nyúljon, minden mást elvehet. Elveszíti a gyermekeit, a fiait és a lányait.⁹⁶ Elveszíti az egészségét.⁹⁷ Elveszíti a kényelmes életét. Elveszít mindent a hitén kívül. Az életében a legfontosabb emberi lényt viszont nem veszíti el, a feleségét, aki a legnagyobb

⁹⁴ Jób 1:1–1:22.

⁹⁵ Jób 1:6–1:12.

⁹⁶ Jób 1:13–1:22.

⁹⁷ Jób 2:7–2:10.

kínokban is fogja a kezét, aki lélekből lélekbe, szívből szívbe adja át az éltető erejét. Aki olyan társ, akivel, -mert ki kell, hogy mondjuk-, az életük tele van tragédiával. És amikor tragédia történik, akkor az Ö–való felé kell, hogy fordítsuk az orcánkat, és az ő irgalmát és kegyelmét kérjük. És Jób felesége a legnagyobb fájdalomban is kitart a férje mellett. Ott az élete minden egyes pillanatában. Ez a másik archetípus. A harmadik archetípust pedig a híres angol író, Joseph Rudyard Kipling bibliai alapokon nyugvó történetéből szeretném megidézni, amely egy bizonyos Szulejman-bin-Daud királyról szól. Ismerős a név? Vagy talán mondjam úgy, hogy Salamonról, Dávid király fiáról szól a történet?

A történet arról szól, hogy Salamonnak volt egy felesége, akit Kipling úgy nevez, hogy Balkis.⁹⁸ Azt írja a szöveg, hogy a bölcsek bölcse volt a felesége, majdnem, vagy talán olyan bölcs volt, mint maga Salamon király. Egymásnak édesítették

⁹⁸ Joseph Rudyard Kipling: *A pillangó*, ford. Czobor Géza, Budapest, Lantos Kiadása, 1920. – Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár:

<https://mek.oszk.hu/15300/15318/15318.pdf> Letöltés ideje: 2022. augusztus 12.

és színezték az életet azért, hogy boldogok legyenek. Salamon király beszélte az állatok nyelvét, a vízben élő halak nyelvét, az égben repülő madarak nyelvét, a vadállatok nyelvét és a háziállatok nyelvét, a növények, a föld nyelvét, a mélység nyelvét, a vizek nyelvét. Volt egy varázsgyűrűje, amelyet, ha megforgatott, akkor csodalények és manók özönlöttek el a környékét. Ha megforgatta kétszer ezt a gyűrűt, írja Kipling, akkor a tündérek jöttek, és ha háromszor forgatta meg, akkor Azrael arkangyal jött, aki ennek a glóbusznak a teremtését végző arkangyal volt. Szóval úgy szól a történet, hogy egyik alkalommal a nagy király, Salamon úgy döntött, hogy minden állatnak óriási lakomát fog adni, mert van számos olyan állat, amelyik nem jut ételhez. Hosszú időn keresztül készült erre az étkezésre, megterített egy óriási teret, és meghívott minden állatot, és mielőtt az összes állat odaért volna, egyszer csak a vízből egy irdatlan lény emelkedett ki, és két harapásra eltüntette az összes élelmiszert. És kérdezi Salamon király, hogy hát te ki vagy? De ne felejtsük el, hogy a harmadik női archetípust fogjuk keresni. Azt mondja tehát ez a leviatán, hogy nyolcszáz testvéremmel élek a tenger mélyén, én

vagyok a legkisebb, és eljutott hozzám, hogy milyen bőkezű étkezésre vársz bennünket. Salamon nagyon elszégyellte magát, hogy olyat ígért, amiről azt gondolta a tudása alapján, a bölcsessége alapján, hogy a hatalmában áll, és el tudja készíteni, de be kellett látnia, hogy a világ összetettebb és bonyolultabb, mint ahogy ő azt valaha is gondolta volna. Az egyik alkalommal, miután megbánta ezt a bűnét, nagyon szomorúan jött ki a palotából, merthogy 999 másodfelesége volt, akik folyamatosan perlekedtek, veszekedtek vele, és a lelkét nyomasztó szomorúságban járta a palota kertjét, hogy ezt a fájdalmat, ezt a nyomorúságot egy kicsit le tudja vetkőzni magáról. Elmegy hát a kedvenc helyéhez, a kámforfához, és Balkis, az ő szeretetteljes első felesége, akit talán úgy ismerünk jobban a Szentírásból, mint Sába királynőjét, elbújt a kámforfa mögött lévő liliumok közé. A király egyszer csak azt látja, hogy két pillangó mintha nagyon veszekedne, és kiderült, hogy az egyik pillangó a férj, a másik a feleség, és a feleség perlekedett a férjjel, és a férj nagyon szomorú, erre odahívja magához Salamon, rászáll a kis pillangó Salamon kezére, és kérdezi a nagy király, hogy hát min is veszekednek? Akkor a

pillangó megfogja a kis fejét, és elkezd jajongani, hogy mindig számonkéri a felesége, és mindig milyen perlekedés van, hogy ő hol volt és mit csinált. Erre azt mondja Salamon király, hogy mondja azt a feleségének, hogy ha egyet dobant, eltűnik az egész palota és a hatalmas csodálatos kert. Erre azt feleli a pillangó, hogy rendben van. Visszarepül a feleségéhez, és elmondja neki, hogy ha ezt tovább folytatja, és folyton perlekedik, akkor egyet dobant, és eltűnik az egész hatalmas palota és a csodálatos kert. A kis pillangó felesége erre megijed, és gondolkodik, mit csináljon, mit csináljon? Ekkor Balkis, Salamon király fő felesége, azaz Sába királynője magához inti, és az ő kezére száll rá a pillangófeleség. Azt mondja neki Balkis, hogy igenis követelje meg, hogy a férje dobantson, és akarja megnézni, hogy mi történik a palotával és a kerttel. A pillangóasszony visszamegy tehát, és elkezd perlekedni a férjével, hogy márpedig ő meg akarja nézni, ahogy dobant. Hát a mi kis pillangónk visszaszáll Salamon király kezére, és kérdezi, hogy jaj, hát mit csináljon? Erre azt mondja a király, hogy ad majd egy jelet, és akkor dobantson. Visszaszáll a pillangó a feleségéhez, a király megforgatja a varázsgyűrűjét,

előjön minden csodalény, manó, és a király int, a pillangó dobbant, a palota pedig erre ezer mérföld magasságába emelkedik föl egy szempillantás alatt a kerttel együtt. Erre nagyon megijed a pillangó felesége, hogy hova tűnhetett a palota. Hova tűnt a csodálatos kert? Mindenhol sötétség van. Na, most mit csináljon? Elkezd jajongani és kéri a férjét, hogy tegye vissza a palotát és ezt a csodálatos kertet az eredeti helyére, és Salamon megint int, megint forгат, a pillangónk megint dobbant, és láss csodát, a palota visszakerül a helyére a kerttel együtt. Ekkor a palotából kisereglik jajveszékelve mind a király 999 felesége, hogy eltűnt a palota, eltűnt minden, csak sötétség volt, most mi lesz velük? Persze Salamon király kacagva hallgatja végig a történetet, és Balkis már várja a feleségeket, és azt mondja nekik, hogy tartsanak vele csendben, és járuljanak a királyhoz. Látják, hogy a király kezén két pillangó van. A király épp arról beszél, hogy jöhetnek nehéz pillanatok, hiszen látják, a pillangó egyet dobbantott, és eltűnt a kastély, eltűnt a csodálatos kert. Ne veszekedjenek hát egymással, maradjon meg minden, mert ha nincs harag, nincs perlekedés, a kastélyban és a csodálatos kertben béke honol. Ott van az otthon békéje. Hallja ezt

mind a 999 feleség, és valamennyien leborulnak-, írja Kipling története, és csöndben, áldást kérve a királyra, visszatérnek a palotába. Balkis erre megcsókolja a férjét, és huncutan elmondja, hogy ő volt az, aki a pillangó feleségét arra buzdította, hogy igenis csálja ki férjéből a dobbantást, mert Salamon király nem kérkedett, és ezt nem akarta volna a feleségeivel szemben alkalmazni. Így született meg a történet, mi történik akkor, ha a pillangó dobbant...

A Holokauszt és a zsidó–keresztény párbeszéd

Nagyon izgalmas, hogy a huszonegyedik század elejére ennek a szörnyűségnek, a zsidóság tragédiájának legalább kétféle elnevezése van: *soá* és *holokauszt*, és mindkettő egy kicsit más aspektusból próbálja megragadni azt, amit egyébként nem lehet szavakba önteni.⁹⁹ Ha az emberi gyűlölet elszabadul, akkor az ugyanolyan végtelen tud lenni, mint a jóság és a szeretet. A Talmud¹⁰⁰ azt mondja,

⁹⁹ A magyarországi holokauszt témájában bővebben lásd: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, főszerk. Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.; Csósz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

¹⁰⁰ A Talmud magyar nyelven csak részleges fordításokban érhető el, ezek közül az érdeklődők számára a legjobb bevezetőt talán a Domán István főrabbi fordításában és szerkesztésében megjelent részleges kiadás nyújtja. Lásd: Domán István: *Talmud. Részletek, kommentárok magyarul*, Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó, 2007. Jelentős részleges héber–magyar kétnyelvű kiadás jelent meg továbbá Köves Slomó és Oberlander Báruch főrabbi szerkesztésében: *Talmud. Válogatott fejezetek 1–2.*, szerk. Oberlander Báruch–

hogy aki megment egy emberi életet, az olyan, mintha az egész világot mentené meg. 1948. május 14-én, amikor modern Izrael Állam megszületik,¹⁰¹ az elsőik között teszik le az alapkövét a Yad Vasemnek,¹⁰² amely a legnagyobb mai holokauszt-múzeum, és rögtön az első lépés az volt, hogy úgy tervezték meg az épületeket, hogy minden épület között ösvények vezessenek, és a pusztaságból – ez eredetileg egy kőszivatag – erdő tudjon sarjadni. De hogy is lesz a kőszivatagból végül erdő? Hogy

Köves Slomó, EMIH–Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány, Budapest, 2017. Az első magyar Talmud-fordítás ugyanakkor dr. Molnár Ernő munkáját dicséri. Lásd: *A Talmud könyvei I–VI. köt.*, szerk. dr. Molnár Ernő, Garai Irodalmi és Nyomdai Rt., 1922–1923. A legkorábbi Talmud-fordítás az interneten is elérhető: <https://mek.oszk.hu/13800/13804/> Letöltés ideje: 2022. szeptember 5.

¹⁰¹ Izrael állam alapításáról és huszadik századi történelméről lásd bővebben: Sébastien Boussois: *Izrael, szembeállítva a múlttal. Tanulmány az „új történelem” hatásáról*, Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2013.

¹⁰² A Yad Vasem történetéről és működéséről lásd az intézmény honlapját, elsősorban angol nyelven. <https://www.yadvashem.org> Letöltés ideje: 2022. szeptember 7.

kerülnek oda a fák? Ez lesz ugyanis az egyik legfontosabb üzenete a holokausztnak. 1948-at írtunk. A holokauszt üzenete változik, és ma egészen más üzenetet hordoz, mint 1948-ban, néhány évvel a tragikus események után. Akkor az volt az üzenete, amiért a mai napig hálásak vagyunk, és egy nagyon fontos irányt mutat, héberül úgy hangzik, hogy *Haszidei Ummot ha'Olam*, vagyis a *Világ Igazai* vagy a *Világ Jámborai*.¹⁰³ Ők voltak azok a nem zsidó emberek, akik a holokauszt idején zsidó embertársaikat mentették. Fontos, hogy a Világ Igaza kitüntetést egyébként csak nem zsidó emberek kaphatják meg. Nekik ugyanis nem számított más emberek származása vagy vallása, e jóakarátú emberek egyszerűen meglátták embertársaikban az embert, és akár a saját életük kockáztatásával mentették, bújtatták zsidó embertársaikat – iratokat szereztek nekik, védett házakban helyezték el, élelemmel látták el őket, kiszöktették őket a gettókból, megmentették őket a halálba tartó vonatokról. Egészen

¹⁰³ A Világ Igazainak névsorát lásd: *The Lexicon of the Righteous Among the Nations*, főszerk. Israel Gutman Jeruzsálem, Yad Vasem, I–VIII. köt., 2003–2008.

elképesztő csoda, hogy ha most valamennyien el tudnánk menni a Yad Vasembe, azt látnánk a régi fényképeken, hogy a létesítmény körül egykor kőszivtag volt, ma pedig tele van fával. Minden egyes Igaznak ültettek ugyanis egy fát, és nem akármilyen fát, hanem minden fa előtt ott van egy réztábla, amelyen a zsidókat mentő, embertársaikért akár az életüket is feláldozó igaz emberek neve olvasható. Ez a legnagyobb áldozat, amit ember hozhat, ezen felül nincs más, amit egy ember a másikért megtehet, és így született meg az erdő.

Mint említettem, a holokauszt jelentése ma, 2022-ben már nyilván más, mint korábban. Ha az 1970-es évek környékén ültünk volna itt, akkor valószínűleg a zsidó közösségek legerősebb iránymutatása az emlékezés lett volna. Magyarul, a zsidóság az emlékezetébe menekült, ott próbált menedéket találni, keseregni, mint amikor a saját fájdalomkkal félrehúzódnak, mert hogy senki nem fogja megérteni, hogy mit is jelentett az, hogy valaki egy tizenöt fős családból édesapát, édesanyát, testvért, feleséget, gyermekeket, mindenkit elveszített, ha maradt az elhunyt rokonokról egy kép, az is csoda volt, és az ilyen

traumát átélt ember nem tudott a helyzettel mit kezdeni. A túlélők feltették maguknak a kérdést, hogy miért maradtak életben, és miért éppen ők maradtak életben? Miért nem a másik ember maradt életben? Ezt pedig egy olyan teherként élték meg, amelyről egyszerűen vagy nem tudtak beszélni, vagy ha tudtak is róla beszélni, az egész életüket ez határozta meg, mint egy állandóan rezgő, folyamatosan mozgó érzés, még ha néha el is halkult, de folyamatosan bennük volt, és folyamatosan fájt. Nagyon sok minden történt ennek a feldolgozása terén.¹⁰⁴ Természetesen a szeretet nagyon sokat tud segíteni, de vannak olyan sebek, amelyeket az idő tud gyógyítani, de az sem tudja őket teljes egészében eltüntetni, az eseményeket nem tudja meg nem történté tenni. Azért vagyunk azok, akik, mert valamennyien járjuk a saját utunkat, és próbálunk előre jutni és tekinteni, ismerve azt, hogy az Ö–való, bár embernek teremtett bennünket, de minden nap meg kell küzdenünk azért, hogy újra emberré

¹⁰⁴ A holokauszt traumájának feldolgozása témájában lásd például: Békés A. Vera: *Trauma és narratíva – A Holokauszt trauma reprezentációja*, Budapest, Ad Librum Kiadó, 2012.

tudjunk válni, és emberként tudjuk élni az életünket.

Ez egy nagy, közös feladat. Közös elhívás, egymás által erősítve. Született azóta számos olyan szervezet, mint az, amelyet például úgy ismerünk, hogy az Élet Menete.¹⁰⁵ Ez a kezdeményezés arról szól, hogy minden évben a világ jóézésű emberei, tartozzanak bármilyen vallási közösséghez, akik időben és lehetőségeik szerint ezt meg tudják engedni maguknak, elzarándokolnak Auschwitzba, az egykori haláltábor helyére, ott imádkoznak

¹⁰⁵ A magyarországi Élet Menete Alapítvány létrehozását egy civil fiatalokból álló közösség kezdeményezte 2003 októberében, a világ 55 országában működő hasonló szervezet mintájára azzal a céllal, hogy rendezvényein fiatalok és idősek, közéleti személyiségek, színészek, művészek, sportolók, politikusok felekezeti és politikai hovatartozásra való tekintet nélkül, ünnepélyes keretek között együtt róhassak le kegyeletüket a holokauszt áldozatainak emléke előtt, és tegyenek hitet a társadalmi szolidaritás, valamint a demokratikus politikai kultúra mellett. 2004 áprilisában 837 társukkal vettek részt először hivatalosan a megemlékezéseken. A szervezetről, kezdeményezésről lásd bővebben annak honlapját: <https://www.eletmenete.hu/> Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.

egymásért, az eleikért, a jövőért, és onnan az egész közösség, akár több tízezer ember, repülőgépre száll, és a végén mindenki megérkezik Izraelbe. A múltból szimbolikusan a jövőbe érkeznek. Tehát ahol árnyék van és sötétség, ott mindig van fény és világosság is. A hívő közösség, a hívő emberek feladata az, hogy ezt a fényt, az Ö–való fényét próbálják terjeszteni. Van egy másik ilyen szervezet, kezdeményezés is, amelynek az a neve, hogy Menetelés az Életért.¹⁰⁶ Az 1950–1960-as

¹⁰⁶ A Menetelés az Életért, eredeti nevén *Marsch des Lebens* mozgalma a németországi Tübingenben született, alapítói Jobst és Charlotte Bittner. Fiatal keresztény lelkész-házaspárként gyülekezet-alapító munkába kezdtek a városukban, ami áthághatatlan szellemi akadályokba ütközött. Eltökélt I–ten-keresésük eredményeként kezdett feltárulni előttük városuk, Tübingen múltja, melyet már a középkorban is a zsidó lakosság elűzése, az antijudaista teológia jellemzett, ez pedig a náci időkre odáig fajult, hogy a leghidegvérűbb és legvérszomjasabb náci vezéreket és a nácizmus ideológusait a Tübingeni Egyetemen képezték ki, a Magyarországra 1944-ben vezényelt Adolf Eichmannt is beleértve. A szervezet alapelve, hogy meggyőződéseinket nemcsak a négy fal között kell vállalnunk, hanem jeleket kell állítanunk a világ útjain, városaiban, az utcákon az antiszemitizmus ellen, a kiengesztelődésért és Izrael bibliai

évek után Németországban a holokauszt utáni bűntudat okozta sokkot ugyanis nagyon sokan átélték. Az emberek próbálnak vezekelni, mégpedig azokért a bűnökért, amelyeket nem ők követtek el. Próbálnak tanítani, együtt érezni, például az 1970–1980-as években Nyugat-Németországban nem volt olyan iskola, ahol ne lett volna egy szárny leválasztva, ahol a gyerekek holokauszt-kiállításokat rendeztek be. Egészen megdöbbenő, miként épült be a tananyagba a holokauszt. Van tehát egy nagyon erős akarat, hogy ezzel a bűnnel a társadalom szembenézzon. Ez nagyon nehéz feladat. Mások tetteit, gonoszságát nem nekünk, nem a leszármazottaknak kell hordozni, de meg kell emlékeznünk róla. Mindig szükséges olyan lelki vezetés, amely segíti a feloldozást, segíti ezt a fajta átmenetet. Jövő csak akkor van, ha a különböző felekezetek, közösségek Németországban és a világ más részein,

és emberi jelentőségéért a tiszta emlékezet, a megbékélés és az antiszemizmussal szembeni állásfoglalás érdekében. A szervezet magyarországi honlapját lásd bővebben: <http://menetelesazeletert.org> Letöltés ideje: 2022. szeptember 6.

egyházakon kívül újra egymásra tudnak találni, és mindenki teljes bizalommal és tisztelettel tud a másik felé fordulni. Ez ugyan egy hosszú út volt, de mára már mögöttünk van. Nagyon fontos, ezt ki kell jelentenünk, hogy ez az időszak már lezárult, és ma már egy egészen új időszakban vagyunk. Az a generáció ugyanis, amely átélte a holokausztot, ma szeretett hazánkban, Magyarországon körülbelül még 1500 főt tömöríthet, tehát 1500 ilyen idős hölgy és úr van, akik már valamennyien közel járnak a kilencvenes éveikhez, vagy adott esetben még idősebbek. Szóval lassan eltűnik, szinte már el is tűnt az a nemzedék, amely a saját tapasztalatait, tragédiáját, érzéseit első kézből tudta továbbadni, már csak a filmvászon maradt...

Megrendítő Otto Frank¹⁰⁷ örök üzenete, amelyet megfogalmaz a kései generáció számára. Ő a mindannyiunk által ismert Anne Frank édesapja, aki elveszítette az egész családját, egyedül élte túl a családjából a holokausztot. Ez az Ö–való által elképesztő életerőtől megáldott férfi hazatért a családja rejtékhelyéül szolgáló amszterdami

¹⁰⁷ Otto Frank életéről lásd bővebben: Carol Ann Lee: *The Hidden Life of Otto Frank*, Harper Perennial, 2003.

lakásába, sőt abba a kis elrejtett lakrészbe, amelyet a kollégái alakítottak ki, hogy az emberek elrejtőzhessenek a németek elől, ahonnét végül azonban elvitték őket, és látta feldúlva a helyszínt, ahol végül megtalálta a lánya naplóját.¹⁰⁸ Amikor elolvasta, rájött, hogy a lányának élnie kell, élnie kell – mégpedig bennünk, akik olvassák a naplóját. De nem csupán ő érzi így – most egy olyan korszakról beszélünk, amely lezárult.

Talán sokan ismerik *A gyertyák csonkig égne*k című regényt¹⁰⁹ és a szerzőt, Márai Sándort is... Nos, Márainak van egy másik könyve, mégpedig a saját 1943–1944-es naplója. Azt írja, hogy egy komáromi házból nézte végig a zsidóság deportálását, és úgy fogalmaz, úgy érzi magát, mint az egykori nagy zsidó történetíró és hadvezér, Josephus Flavius, aki többek között megírta a nagy zsidó háborúk történetét, a Második Szentély

¹⁰⁸ Anne Frank naplójának legújabb magyar kiadását lásd: *Anne Frank naplója*, ford. Bernáth István–Blaschik Éva–Orosz Ildikó, Budapest, Park Kiadó, 2022.

¹⁰⁹ A regény legújabb kiadását lásd: Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égne*k, Budapest, Helikon Kiadó, 2021.

pusztulását.¹¹⁰ Márai érzései megfogalmazásakor lábjegyzetszerűen felidéz egy másik történetet is, amely az olvasót még inkább mellbe vágja. Budapesten járunk, ugyanebben az időben, a történet előzménye pedig az, hogy három fiatal srác, három barát együtt kezdte el az orvosi egyetemet, majd végeztek, és orvosként mindhárman ugyanarra a szakterületre szakosodtak. Egyikük történetesen zsidó volt, akinek lett egy nagyon szép, jól felszerelt magánrendelője. Végül 1944-ben, miután a zsidó orvost deportálják, két egykori egyetemista társa párbajt vív, hogy melyikük is szerezze meg zsidó barátjuk és kollégájuk eszközeit...¹¹¹

Kell, hogy ismerjük ezt a megrendítő történetet is, és kell, hogy tudjuk azt is, egyszer minden korszak lezárul. Nekünk viszont hordoznunk kell a tanítást azért, hogy abból mi is épüljünk, és a gyermekeink is épüljenek. A mostani korszakban viszont egészen más jelentést hordoz a holokauszt. A zsidóság, adott esetben a

¹¹⁰ Flavius művének magyar kiadását lásd: Josephus Flavius: *A zsidó háború*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990.

¹¹¹ Bővebben lásd: Márai Sándor: *A teljes napló 1943–1944*, szerk. Mészáros Tibor, Budapest, Helikon Kiadó, 2006.

magyarországi zsidóság történetének egy része lezárult, ám emlékezünk rá minden évben többször, és hordozzuk a hiányát a soha meg nem született generációknak, ugyanakkor közösen szeretnénk ezt a hazát egységbe hozni. A mostani zsidó közösségek ugyanúgy, mint a keresztény közösségek, mélységesen elkötelezettek azért, hogy közösen tegyenek egymásért, és azért, hogy a lehető legjobbat hozzuk ki egymásból és közös hazánkból...

Ugyanakkor nyilván van egy teológiai aspektusa mindennek, ez pedig a mi vallásaink, a zsidóság és a kereszténység fejlődésének története a kulturális antropológia szempontjából. Hogyan is változik, hogyan bővül az Ö–való törvényrendszere szerint egy emléknapi vagy egy ünnepnap, egy böjtnapi vagy egy gyásznapi, hogyan is születnek meg az ünnepek? A zsinagógai kalendáriumban¹¹² a holokausztnak van emléknapija, mégpedig két különböző emléknapija is. Az egyik emléknapi akkor kell imát mondani,

¹¹² A zsinagógai kalendáriumról lásd bővebben például: Jean-Christophe Attias–Esther Benbassa: *A zsidó kultúra lexikona*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

ha nem tudjuk, pontosan hol és mikor halt meg a hozzátartozónk, a másik pedig a varsói gettólázadás évfordulója,¹¹³ amely egy általános holokauszt-emléknap. Ha az ember egy nagyünnepre készül, legyen az egy örömnép, ugye a Hanuka, illetve az advent és a karácsony a zsidó és a keresztény ünnepkörben nagyjából egy időszakra esik, az ünnep pedig nem egyetlen napig tart, hanem van egy egész grádicsor, amelyen végig kell mennünk, hogy felkészülhessünk, hogy lélekben végül odaérkezzünk az ünnephez. A lényeg, hogy el tudjunk mélyülni, ne csak „beessünk”, hanem legyen lehetőségünk végül úgy megérkezni, hogy megnyíljunk a szeretteink, a párunk, a gyermekeink előtt, hogy értékes időt, teljes figyelmet tudjunk a másik emberre fordítani, ehhez pedig előkészületekre van szükség. Tehát nem hirtelen megérkezünk, és mintha beleesnénk a mély vízbe, süllyedünk, hanem szép fokozatosan mélyülünk el. A jeruzsálemi Szentély pusztulása

¹¹³ Az 1943. április 19-én kitört varsói gettólázadásról bővebben lásd: Moshe Arens: *Flags over the Warsaw Ghetto, The Untold Story of the Warsaw Ghetto Uprising*, Jeruzsálem, Gefen Publishing House, 2022.

például egy háromhetes időszak.¹¹⁴ Ez pedig nem most fogalmazódott meg, hanem már kétezer évvel ezelőtt. Azóta pedig folyamatos lépcsőssorral emlékezünk meg, és egyre mélyebben vesszük magunkra a jeruzsálemi Szentély hiányát. Mindezt viszont úgy tesszük, hogy a mi feladatunk, hogy pótoljuk a saját életünkben a Szentélyeket. Ne csak a fájdalmat, a hiányt érezzük, és hamut szórjunk a fejünkre, hanem a pozitív elhívást is meg kell látnunk minden gyászban. Úgy vélem, a holokauszttal idővel egy ugyanilyen térré fog válni – lehet, hogy kétezer év múlva, és akkor erről már a mi leszármazottaink fogják a párbeszédet tovább folytatni. Maga a tér érzése, értelmezése a holokauszttal körül folyamatosan változik...

Magam teljes szívemmel hiszem, hogy azért lett az Ő–való által az ember teremtvé erre a világra, hogy míg ő *teremt*, addig a gyarló embernek az a feladata, hogy maga is próbáljon *alkotni*, tehát mi, emberek a magunk módján próbálunk az Ő égi magasságokig emelkedő lábnyomába lépni, és

¹¹⁴ A jeruzsálemi Szentély történetét lásd példának okáért: Simon Goldhill: *The Temple of Jerusalem*, Cambridge, Harvard University Press, 2005.

amennyire lehet, a saját eszközeinkhez, képességeinkhez mérten igyekszünk tovább görgetni a gerendát. *Alkotni*. Az alkotás, azt hiszem, I–tenünk egyik legmagasabb szintű tevékenysége, és ha azt mi, zsidók és keresztények közösen tesszük a lehetőségeinkhez mérten, akkor egy olyan üzenet fogalmazódik meg, amely szerint az ember maga is valami értékeset hoz létre, amely egyúttal reményt is ad a számára. Most egy olyan időszak kezdődött el az ősz miatt, amikor hosszabbodnak a sötétebb órák, állandóan halljuk a rossz híreket a világból, amely körülvesz bennünket, a háborúról, a koronavírus-járványról, és ebben a környezetben kell, hogy reménykedjünk, ugyanis a hívő ember számára az egyik legszebb dolog a remény. Zakariás próféta például azt mondja, a hívő ember a remény foglya.¹¹⁵ Ez egy igen érdekes szentírási kép, amelyen mindannyian elgondolkozhatunk...

A talmudikus irodalom egyik története példázza ezt a pillanatot:

A sivatagban, ahol nincsen árnyék és nincsen víz, és mondhatnám viccesen, még pékség

¹¹⁵ Zakariás 9:12.

sincsen, és sem inni, sem enni, sem pihenni nem lehet, egy vándor, talán egy zárándok, aki az életéért menetel, rója hosszú útját. Csüggedt, fáradt, szomjas, és néha reményvesztett. Mindannyian ismerjük az érzést, hogy valamit nagyon szeretnénk megcselekedni, de már nem biztos, hogy van hozzá erőnk. Amikor elcsügged a kéz, és talán még a lelkünk is elcsügged. Amikor az ember reményvesztettnek érzi magát. A talmudi történet éppen a hozzánk hasonló ember érzéseit írja le, ugyanis e történet szerint, míg a vándor egyre csak rója a végtelen sivatagot, végül a homokdűnék közül váratlanul előbukkan egy fa. Egy terebélyes óriás, melynek sűrű lombozata van, és a koronája mintha magát az eget érintené, az ágain édes gyümölcs, és a gyökeréből pedig csermely fakad.

Egy zárójeles megjegyzés, mely szerint Johanán ben Zakkáj,¹¹⁶ a Második Szentély utolsó

¹¹⁶ Johanán ben Zakkáj (kb. 30 – kb. 90) ókori zsidó hittudós, rabbi, tanító, lényegében a zsidó szellem megmentője. Hillél iskolájának követője volt. Számos tanítványt nevelt fel. Amikor Vespasianus római császár meghódította Júdeát, és bekerítette Jeruzsálemet, úgy döntött, hogy nem vár I-ten csodájára, és maga veszi kézbe

főpapja és a javnei rabbinikus judaizmus kitalálója és megalapítója egy helyen azt mondja, hogy ha jön a Messiás, mi pedig gyümölcsfát ültetünk, legyen az ember akár a keresztény, akár a zsidó vallás követője, akkor először ültessük el a gyümölcsfát, és csak azután köszöntsük a Messiást! Mit is akar mondani ez a történet?

Visszatérve a vándorhoz, aki fáradt, éhes, szomjas és kimerült, egy csodával szembesül,

a zsidó szellemi élet irányítását. Javnében – Jamniában – élt egy kis csoportnyi Tóra-tudós, Johanán ben Zakkáj pedig úgy vélte, hogy ez a kis csoport adhatná a zsidóság további szellemi-eszmei továbbélésének energiáit. Az ő tevékenységük biztosíthatná a zsidó élet továbbélését – folytatólagosságát, ha Jeruzsálem és a Templom elpusztulna. Elhatározta, hogy Javnét és bölcseit megmenti – mert a Tórában látta a nemzeti fennmaradás lényegét. A zelótáknak, az egyik harcias zsidó vallási irányzat híveinek nem felelt meg Zakkáj személye, azonban nagy tekintélye miatt nem tudták félreállítani. Jeruzsálem ostroma alatt egy koporsóban vitette ki magát a harcok közepette a városból. Életéről lásd bővebben: Jacob Allerhand: *A zsidóság története. Ókor – Az első szentély pusztulásától a Talmud lezárásáig bibliai bevezetéssel*, ford. Lichtmann Tamás. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1988.

és miután felfrissült a fa árnyékában, fogyasztott annak ízletes gyümölcséből és oltotta a szomját a patakból, amely a gyökereinél fakadt, eljött a pillanat, hogy induljon, hogy tovább menjen. Gondolkodik, hogyan mondhatna köszönetet a fának, hiszen úgy illik, hogy köszönetet mondjon neki, hogy megáldja azt. Végül kipihenten, felfrissülten, újult erővel odaáll a fa elé, és hálásan, tisztelettel így szól hozzá:

„Ha azt mondanám, hogy legyen a lombodat gazdag, vagy ha úgy áldanálak meg, hogy legyen édes gyümölcsöd, vagy hogy ha úgy gondolnám, hogy szükséged lenne egy éltető patakra a gyökerednél, akkor ez mind hiábavaló áldás lenne, mert ezekkel Te már mind rendelkezel. Így hát azt kérem, hogy bárki, aki letör egy ágacskát rólad, és majdan elülteti azt az ágot, abból az ágból fakadjon olyan fa, mint Te magad, amelyről az ág töretett!”

A vándor tehát arra gondol, hogy a fa adjon majd árnyékot, ízletes gyümölcsöt a jövő vándorainak, és gyökeréből fakadjon éltető csermely a számukra...

Annyit tennék még mindehhez hozzá, hogy amikor ma Magyarországon hívő emberek közösségeiről beszélünk, én mindig egy hegyoldalt

képzelek el. Ez a hegyoldal kétféleképpen néz ki. Egyrésztől tele van élettel – erdő, virágos rét, rengeteg fa, nagyon sok élő szervezet található rajta, másrésztől viszont nincs a hegyoldalon semmi, csupán föld, szikla, kopár, élettelen táj. Nagyon gyakran az ember életében jön a monszun és leszakad az eső. Ha van élő közösség, ebben az esetben a hívő közösségek nagyon erős erkölcsi teret hoznak létre, és amikor jön az eső, a hegyoldal nem indul meg, hanem megmarad ott, abban az állapotban, ahová és ahogyan teremtetett. Mert az erdő, a bozót, a virág, a fű mind a természet részei, és meg fogják tartani a hegyet. Ám ha nincsen élő világ, élő közösség, akkor a hegyoldal megindul, és a völgyben lévő falut akár elpusztíthatja a földcsuszamlás és az áradás. Az a fajta tér, amelyben most a zsidó közösség van, Elul hónapja – a zsinagógai naptár úgynevezett őszi nagyünnepei előtt állunk, amikor valamennyien megmérettetünk az Ö–való előtt, és úgy nevezik ezt a négy hetet Elul hónapban, hogy *Jemé Ha'rácon*, azaz az emberi akaraterő ideje, a megtérés napjai. Ugyanis az ember mindig próbál számot adni a saját tetteiről. Ez nagy feladat, és azt gondolom, hogy a hívő közösségekben nap mint nap

próbálunk neki folyamatosan eleget tenni, és ezt a fajta kontrollt folyamatosan erősíteni. Azt mondja a mostani vasárnaptól kitűzött penzum, Pészachtól, a Kivonulás Ünneptől egészen a Sátrak Ünnepeig, Szukkótig, hogy a zsinagógában az úgynevezett *Atyák bölcs traktátusát*¹¹⁷ olvassuk szombaton délutánonként, és most a hatodik fejezetnél tartunk. A hatodik fejezet úgy kezdődik, hogy áldott az az ember, aki az úgynevezett misnai nyelvezetet használja az életében. A Misna ugye a héber jogtudomány és kultúrtörténet egyik alapkönyve, a Talmud része, és a megértését körülbelül ahhoz lehet hasonlítani, mint hogy ha valaki tanul angolul hosszú éveken keresztül, és azt veszi észre, hogy már komoly szakkönyvek elolvasására képes az idegen nyelven, egyszer pedig eljön a pillanat, hogy mondjuk a Globe Színházba be kellene ülni, és mondjuk Shakespeare-től a *Vihar* című drámát eredeti, tizenhatodik századi

¹¹⁷ A Talmud e fontos részlete kommentált magyar fordításban is elérhető az olvasók számára *Az Atyák tanításai* címen. Lásd: *Az Atyák tanításai*, ford. Darvas István, a kommentárokat írta Bedő Viktória–Darvas István–Fináli Gábor–Fritz Zsuzsa–Toronyi Zsuzsanna–Verő Tamás, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2019.

angolsággal meg kellene nézni, hallgatni. Az ember ilyenkor megérti, hogy mit is jelent a köznapi, pár ezer szavas szókincs felett további hatvanezer szó. Ez a fajta szellemi többletigény, amely a hívő közösségek alapját képezi, ez maga a létünk, ezért vagyunk elhívva az Ö–való által, hogy ebben a saját alkotásrendszerünkben mindig tovább, újabb és újabb szintekre tudjunk lépni...

Hogy végül a saját közösségemről és rabbinikus munkámról is szóljak, a Magyarhoni Zsidó Imaegylet, a ZSIMA 2020 nyarán született meg. Tíz zsidó egyházi vezető, rabbi hozta létre azzal a céllal, hogy a sajátosan magyar, Magyarországon megszületett neológ zsidóságot meg tudjuk őrizni, mert azt érezzük, hogy ez lassan kezd eltűnni. Mi ezt a vallási irányzatot, identitást szeretnénk megőrizni, mert megkaptuk a szüleinktől, a nagyszüleinktől, ebbe a közösségbe születünk bele, ezt a levegőt lélegezzük ki és be. Nem tudunk ezzel mit csinálni, kicsit olyan ez, mint egy zsidó anekdota, amely szerint odamennek zsidó emberek a rabbihoz, és megkérdezik, hogy ismeri-e a Kohnt, mire a rabbi azt feleli, hogy nem ismeri. Erre megkérdezik tőle, ismeri-e Grünt, mire a rabbi azt feleli: akkor már inkább a Kohnt... Ez

a mi életünk, és ez rendben van, ezt szeretjük, jól van ez így. Azóta, az Ö–valónak hála, immár huszonkilenc rabbival, kántorral és kántorhelyetessel van együttműködése a ZSIMÁ-nak, összesen húsz hitközségünk van, ebből tíz a határokon túl, többek között Kárpátalján. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan delegálunk oda egyházi kollégákat, viszünk eszközöket, felületet biztosítunk az ottani testvéreinknek. Ugye a ZSIMA számos helyen van jelen, és jelenleg kisegyház státuszban vagyunk, és nagyon hálásak vagyunk a társegyházaknak a segítségért, és Magyarország Kormányának is a részünkre nyújtott támogatásáért. A neológia ugyanis egy sajátosan magyar zsidó vallási irányzat, és ezt csak mi tudjuk együtt megőrizni, ebben pedig együtt van jelen a Szentírás és például Babits Mihály. A később gégerákkal küzdő költőgénusz élete végén már nem tudta szavakban elmondani, hogy az út rossz, de már korábban megírta, mégpedig azt írta, hogy:

*„Hol körbe kerül a Styx vize bétszer
s ugat a kapunál háromfejű eb,
hova senkise jut soha kétszer:*

*a legmesszebb s a legközelebb,
hol az árnyban az árnyak álmai járnak,
hol a vágyra a vágyak vágyai várnak,
ahol álmokról álmodnak az álmok,
van-e létezőbb hely s léttelenebb?’¹¹⁸*

¹¹⁸ Babits Mihály: *Ladomeia*, Nyugat, 1910/17.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00063/01785.htm>
Letöltés ideje: 2022. szeptember 3.

Erős vár a mi I–tenünk
Előadás Kis János¹¹⁹ evangélikus lelkész
nyugalomba vonulása alkalmából¹²⁰

¹¹⁹ *Kis János* evangélikus lelkész. Nagytarcsán született 1955. szeptember 20-án. Általános iskoláit szülőhelyén végezte, azután Budapesten, az Erősáramú Villamosenergia-ipari Technikumban tanult tovább. 1973-tól az Evangélikus Teológiai Akadémia hallgatója volt, 1979-ben lelkész szakon diplomázott, később szociális asszisztens végzettséget is szerzett. 1979-ben az Orosházi Evangélikus Egyházközségben kezdte meg lelkészi munkáját, 1987 óta Kecskeméten szolgál. Rövid ideig a hírhős város gyülekezetének megbízott lelkésze volt, 1989 óta a közösség igazgató lelkésze. A Déli Evangélikus Egyházkerület kerületi missziói lelkészeként, a Bács-Kiskun Evangélikus Egyházmegye számvevőszéki elnökeként, illetve a Területi Választási Bizottság tagjaként is munkálkodik. Írásai a Lelkipásztor szaklapban és az Evangélikus Élet hetilapban jelennek meg. A Kecskeméti Evangélikus Gyülekezet 200 éves évfordulójára kiadott emlékkönyvet is ő állította össze. 1989-től 1994-ig az Európa Jövője Egyesület elnöke volt, városi ünnepek, rendezvények rendszeres előadója. A szűkebb és tágabb értelemben vett közösségért folytatott tevékenységéért több elismerést is kapott: Európa Gyermekeinek Jövőjéért Díj (1997), Dr. Varga László-emlékérem (2010), Kecskemét

Tisztelt Gyülekezet, Főtisztelendő Urak, tisztelt Igazgató Lelkész Úr, Nagyrabecsült Tanár Úr, kedves János!

Különleges pillanat ez, mivel vannak az életünkben olyan órák, percek és pillanatok, amikor érezzük magát az idő súlyát. Azt tanítja a zsidó hagyomány – a közös Szentírás lapjait, egészen pontosan Jeremiás próféta könyvét idézem:

„Áldott az az ember, aki bízik az Ö–valóban!”¹²¹

Van egy rövid talmudi történet, amely éppen ezekre a pillanatokra, nekünk és hozzád szól.

Szociális Ügyéért Díj (2012), Az év lelkesze – Tessedik Sámuel-díj (2014).

http://www.hirosnapar.hu/index.php?oldal=cikk&cikk=kis_janos_evangelikus_lelkesz Letöltés ideje: 2022. szeptember 17.

¹²⁰ Az előadás eredeti megjelenési helye:

<https://zsima.hu/2022/09/30/kis-janos-evangelikus-lelkesz-nyugalomba-vonulasa-alkalmabol/>

¹²¹ Jeremiás 17:7.

Képzeljük el a végtelen sivatagot, adott esetben a saját életünket, ahol nincsen árnyék, és nincsen víz, és sem inni, sem enni, sem pihenni nem lehet, egy vándor, talán egy zarándok, aki az életéért menetel, rója hosszú útját. Csüggedt, fáradt, szomjas, és néha reményvesztett. Mindannyian ismerjük az érzést, hogy valamit nagyon szeretnénk megcselekedni, de már nem biztos, hogy van hozzá erőnk. Amikor elcsügged a kéz, és talán még a lelkünk is elcsügged. Amikor az ember reményvesztettnek érzi magát. A talmudi történet éppen a hozzánk hasonló ember érzéseit írja le, ugyanis e történet szerint, míg a vándor egyre csak rója a végtelen sivatagot, végül a homokdűnék közül váratlanul előbukkan egy fa. Egy terebélyes óriás, melynek sűrű lombozata van, és a koronája mintha magát az eget érintené, az ágain édes gyümölcs, és a gyökeréből pedig csermely fakad.

Egy zárójeles megjegyzés, mely szerint Johanán ben Zakkáj,¹²² a Második Szentély utolsó

¹²² Johanán ben Zakkáj (kb. 30 – kb. 90) ókori zsidó hittudós, rabbi, tanító, lényegében a zsidó szellem megmentője. Hillél iskolájának követője volt. Számos

zsidó főpapja és a javnei rabbinikus judaizmus megalapítója, a zsidó vallás megmentője egy helyen azt mondta, hogy ha jön a Messiás, mi pedig gyümölcsfát ültetünk, legyen az ember akár a keresztény, akár a zsidó vallás követője, akkor először ültessük el a gyümölcsfát, és csak azután köszöntsük a Messiást!

tanítványt nevelt fel. Amikor Vespasianus római császár meghódította Júdeát, és bekerítette Jeruzsálemet, úgy döntött, hogy nem vár I-ten csodájára, és maga veszi kézbe a zsidó szellemi élet irányítását. Javnében – Jamniában – élt egy kis csoportnyi Tóra-tudós, Johanán ben Zakkáj pedig úgy vélte, hogy ez a kis csoport adhatná a zsidóság további szellemi-eszmei továbbélésének energiáit. Az ő tevékenységük biztosíthatná a zsidó élet továbbélését – folytatólagosságát, ha Jeruzsálem és a Templom elpusztulna. Elhatározta, hogy Javnét és bölcseit megmenti – mert a Tórában látta a nemzeti fennmaradás lényegét. A zelótáknak, az egyik harcias zsidó vallási irányzat híveinek nem felelt meg Zakkáj személye, azonban nagy tekintélye miatt nem tudták félreállítani. Jeruzsálem ostroma alatt egy koporsóban vitette ki magát a harcok közepette a városból. Életéről lásd bővebben: Jacob Allerhand: *A zsidóság története. Ókor – Az első szentély pusztulásától a Talmud lezárásáig bibliai bevezetéssel*, ford. Lichtmann Tamás. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1988.

Visszatérve a talmudi történet vándorához, aki fáradt, éhes, szomjas és kimerült, egy csodával szembesül, és miután felfrissült a fa árnyékában, fogyasztott annak ízletes gyümölcséből, és oltotta a szomját a patakból, amely a gyökereinél fakadt, eljött a pillanat, hogy induljon, hogy folytassa útját. Gondolkodik tehát a vándor, hogyan mondhatna köszönetet a fának, hiszen úgy illik, hogy köszönetet mondjon neki, hogy megáldja azt. Végül kipihenten, újult erővel odaáll a hatalmas fa elé, és hálásan, nagy tisztelettel valahogy így szól hozzá:

„Ha azt mondanám, hogy legyen a lombozatod gazdag, vagy ha úgy áldanálak meg, hogy legyen édes gyümölcsöd, vagy hogy ha úgy gondolnám, hogy szükséged lenne egy éltető patakra a gyökerednél, és áldásomban ezt kívánnám neked, akkor ez mind hiábavaló áldás lenne, mert ezekkel Te már mind rendelkezel. Így hát azt kívánom, hogy bárki letör egy ágacska-t rólad, és majdan elülteti azt az ágot, legyen az az ág bármilyen gyenge, abból az ágból fakadjon olyan hatalmas, ég felé nyúló fa, mint Te magad, amelyről az ág töretett!”¹²³

¹²³ Talmud, Misna, Taanit traktátus.

A vándor tehát arra gondol, hogy a fa adjon majd árnyékot, ízletes gyümölcsöt a jövő vándorainak, és gyökeréből fakadjon éltető csermely a számukra... Mi zsidók egyébként ilyenkor az alábbi imát mondjuk el:

„Áldott légy, Ö–évaló I–tenünk, a Világ Királya, a megélhetésért és az eledelért, a szőlőért és gyümölcséért, a gyümölcsféért és gyümölcséért, a mező terméséért, a szép, jó és terjedelmes országért, amelyet kegyed szerint őseinknek adtál örökségül, hogy gyümölcsét élvezzék, és javából jól lakjanak! Légy kegyes, Ö–való I–tenünk népedhez, Izraelhez, városodhoz, Jeruzsálemhez, Cionhoz, ahol jelenléted lakozik, oltárodhoz és hajlékodhoz, építsd újjá Jeruzsálem szent városát, mihamarabb, még napjainkban, és vezess fel oda minket, hadd örüljünk felépülésének, hadd együnk gyümölcséből, lakjunk jól javából, és megtisztulva, szentül mondassunk rájuk áldást. Mert Te Ö–való, jó és jótevő vagy, mindenki iránt, köszönetet mondunk Neked az országért, az eledelért, a szőlőág gyümölcséért és a fa gyümölcséért. Áldással Ö–való, az országért és az eledelért, a szőlőág gyümölcséért és a fa gyümölcséért.”

Héberül, a szent nyelven mindez így hangzik:

*„Bárukb Átá Ádonáj Elobénu melekb háolám ál
hámichjá veál hákálkálá, ál hágefen veál pri hágefen, ál
háéc veál pri háéc veál tnuvát hászádé veál erec chemdá tóvá
urechává serácitá vechincháltá veávoiténu leekhol mipriá
uliszboá mituvá. Ráchém ná Ádonáj elobénu ál Jiszráél
ámékhá, veál Jerusáláim irkhá veál Cion miskán
kvodekhá veál mižbechékhá veál hékhálkhá. Uvné
Jerusálájim ir hákodes bimhéra bejáménu, vebáálénu
letokhá veszámchénu bebinjáná venokhál mipriá veniszbá
mituvá unevárékhá áléá bikdusá uvetáhára ki átá Ádonáj
tov umétiv lekol venodé lekhá ál háárec veál hámichjá ál pri
gáfná veál pérotéá. Bárukb átá Ádonáj, ál háárec veál
hámichjá ál pri gáfná veál pérotéá.”¹²⁴*

Kedves János, hosszú évtizedeken keresztül hallhattam tanító szavadat, és remélem, hogy még hallani fogom sokáig. A Varga Mónika által vezetett Kecskeméti Televízióban oly sokszor egy közösségben elmondott, egymás gondolatait folytató kerekasztal-beszélgetés-sorozatban, amelynek a címe Lélektől lélekig, számos

¹²⁴ <http://pulpul.net/konnyu/fak-ujjeve> Letöltés ideje: 2022. szeptember 16.

alkalommal folytattunk mélyreható vallási beszélgetéseket. Tudjuk, hogy a fény és az árnyék az életünkben egyszerre van jelen. Amikor kibújt a tojásból, majd szárnyra kelt Kecskemét és a Te közös madarad, a Csiperó Fesztivál,¹²⁵ és ott lehettem akkor is, amikor Gábort búcsúztattuk, és elköszöntél tőle valamennyiünk nevében.

¹²⁵ A Csiperó Ifjúsági Fesztivál Kecskeméten két évente kerül megrendezésre. A nemzetközi gyermek- és ifjúsági találkozóra főként Európa, de a világ más országaiból is hívunk csoportokat, akik kecskeméti családoknál laknak a fesztivál ideje alatt. A következő évben a kecskeméti fiatalok utaznak vissza azokhoz, akiket vendégül láttak. Az ideérkező gyermek és ifjúsági csoportoktól azt kérjük, hogy hozzanak magukkal rájuk jellemző műsort, amit nyelvi akadályok nélkül tudnak bemutatni Kecskemét főterén, szabadtéri színpadon. A rendezvény nem verseny, minden produkció egyenértékű. A fesztivál fő célkitűzései a kölcsönösség és az egyenlő esély mindenki számára. A szervezők azt szeretnék, hogy a nemzetközi programból egyetlen gyermek se maradjon ki, minden program ingyenes. Az alföldi város történelmi főtere remek helyszíne a fesztiváloknak. Kis János evangélikus lelkész a fesztivál szervezői közé tartozott. A rendezvényről bővebben lásd annak honlapját: <https://csipero.eu/csipero/index> Letöltés ideje: 2022. szeptember 16.

Még egyszer, a talmudi történetben a vándor végül azt mondja: „*Ha azt mondanám, hogy legyen a lomboszatod gazdag, vagy ha úgy áldanálak meg, hogy legyen édes gyümölcsöd, vagy hogy ha úgy gondolnám, hogy szükséged lenne egy éltető patakra a gyökerednél, akkor ez mind hiábavaló áldás lenne...*” Rád vonatkoztatva mindez azt jelenti, hogy a gyülekezeted, a kisebb és a nagyobb családod, a mi családjunk olyan szeretettel és hittel vesznek, veszünk körül, mint amilyet tőled kapunk folyamatosan, ahogyan te fogod meg a kezünket.

Mi, a vándorok nagyon köszönjük neked, és azt kívánjuk – és ezt a magyarországi zsidóság nevében is mondhatom –, hogy minden gyenge ág, amely belőled töretik, a tanítványok, a hívek, mi itt valamennyien, ez a közösség, a te közösséged gyarapodjon, erősödjön és legyen olyan, mint amilyen te magad vagy. Mivel is zárhatnám szavaimat:

„*Erős vár a mi Istenünk!*”¹²⁶

¹²⁶ Az *Erős vár a mi Istenünk* (németül: *Ein' feste Burg ist unser Gott*) evangélikus korál, amelyet Luther Márton írt 1527 és 1529 között, Wittenbergben jelent meg ugyanebben az

Mit jelent a zsidó–keresztény párbeszéd napjainkban?

Tisztelettel köszöntök mindenkit a konferencián, szeretném megköszönni a szervezők energiáját, a Dékán Úr és a Dékánhelyettes Úr munkáját. Szeretném köszönteni Önöket, a Főtisztelendő Urat és valamennyi Professzor Urat, diákokat és oktatókat, mindenkit, akik itt lehetünk egyben, együtt. Az előadásom címe: *Mit jelent a keresztény–zsidó párbeszéd napjainkban?* Rögtön mindenekelőtt fókuszpontokat szeretnék elhelyezni önmagam, önmagunk számára, hogy itt és most, 2022-ben a közös gondolkodás, a párbeszéd, a testvéri figyelem és együttműködés keresése hol is tart.

König bíboros úr és David Rosen főrabbi¹²⁷ hat évvel ezelőtt adtak ki Ádvent és Hanuka

esztendőben. Szövege a *Zsoltárok könyve* 46. zsoltárának parafrázisa. A világ számos országában, így Magyarországon is e formulával köszöntik egymást az evangélikus keresztények.

¹²⁷ David Rosen (1951–) Írország korábbi vezető rabbija, jelenleg az Amerikai Zsidó Bizottság (American Jewish Committee) vallásközi ügyekért felelős nemzetközi

napjaiban egy állásfoglalást, amely szerint ami a zsidóságnak a Tóra, az a kereszténységnek Jézus. Egy nagyon erős vektor. A következő irányvektor: a 2010-es évek közepén járunk, és hogy ha körülnéznénk úgy 6–8 évvel ezelőtt a világon, és megkérdeznénk egymástól, hogy vajon ki a legbefolyásosabb zsidó ember, akiről mi ezt gondoljuk, akkor biztos, hogy számos név elhangozna. De azt gondolom, hogy a 2014–15–16-os évektől kezdve zsidó oldalon a legbefolyásosabb embert úgy hívják, hogy Abraham Skorka.¹²⁸ Nem tudom, hogy ismerős-e a

igazgatója, a zsidó–keresztény vallásközi párbeszéd jeles nemzetközi képviselője, előmozdítója. Életrajzát lásd személyes honlapján angol nyelven: <https://www.rabbidavidrosen.net/bio/> Letöltés ideje: 2022. október 16.

¹²⁸ Abraham Skorka (1950–) argentin rabbi, zsidó vallástudós, a Buenos Aires-i Latin-Amerikai Rabbiképző (Seminario Rabínico Latinoamericano) volt rektora, Ferenc pápa, azaz Jorge Mario Bergoglio korábbi Buenos Aires-i püspök közeli barátja és kollégája. Főbb teológiai művei: *Miles de años por semana: vision actual de la lectura de la Torah*. 1997; *Hacia un mañana sin fe?*, Ediciones Asamblea Rabinica Latinoamericana 2007; *On Heaven and Earth* [Beszélgetések Jorge Mario Bergoglioval], 2010.

név többek számára, de ő jeles rabbi és hittudós, a Buenos Aires-i Rabbiképző rektora volt, és nagyon izgalmas, hogy Dél-Amerikának, egy egész kontinensnek van egy vezető rabbija, és ezt a szerepet sok éven keresztül ő töltötte be. Talán a legfontosabb, hogy harmincéves barátság köti össze Ferenc pápával, a korábbi Jorge Mario Bergoglio argentin bíborossal, és minden olyan térben, ahol a katolikus egyház véleményt nyilvánít, ők a saját testvéri viszonyukon keresztül interpretálják a kérdéseket. Ez megint egy egészen csodálatos út. Végezetül ezeknek a fókuszpontoknak a harmadik részét, amelyet csak bevezetőként szántam, kezeljük úgy, mint Ariadne fonalát, és ez nem más, mint hogy 2018-ban Magyarországra látogatott az *International Council of Christians and Jews*, a legnagyobb egyházak közötti párbeszédért felelős szervezet, a *Nemzetközi Keresztény–Zsidó Tanács*.¹²⁹ Gyakorlatilag 70

¹²⁹ A Nemzetközi Keresztény–Zsidó Tanács (International Council of Christians and Jews) a világ 32 országában működő, 38 nemzetet csoportot tömörítő ernyőszervezet, amelynek célja a keresztény–zsidó vallásközi párbeszéd előmozdítása. A Holokausztra adott reakcióként alakult, és főként olyan teológusokból, történészekből és

országból, többszáz résztvevővel egy olyan kerekasztal születik meg minden alkalommal, amely olyan gondolati irányokat hordoz, amelyek folyamatosan útpályán tartanak bennünket, irányban tartanak bennünket, és a közös útra, egymás útjára sokkal jobban rá tudunk látni, és ezáltal még szorosabban meg tudjuk fogni egymás kezét. Nagyon élveztem az előttem elhangzott előadásokat, és nagyon fontosnak tartom, hogy a közös narratívában, a Szentírás narratívájában a zsidó hagyomány mindig alapteóriaként értelmezi a szövetséget. Számos rétege van ugyanis az Ö–valóval kötött szövetségnek. Ebből az egyik az Ábrahámval kötött Brit Milah¹³⁰, amely Ábrahám és leszármazottai, valamint és az Ö–való között köttetik meg. Van azonban a Szentírásban egy olyan mozzanat is, amely szerint az Ö–való azt kéri

pedagógusokból áll, akik a keresztény–zsidó megbékélés keresésén és elősegítésén fáradoznak. Angol nyelvű honlapját lásd: <https://www.iccj.org/> Letöltés ideje: 2022. október 16.

¹³⁰ A Brit Milah (héberül: מִילָה בְּרִית) a körülmetélés szövetsége, a zsidó vallás körülmetélési szertartásának elnevezése, mely által a zsidó fiúgyermekek bebocsátást nyernek Ábrahám Szövetségébe.

Ábrahámától, vegyen egy üszőt, egy kecskét, egy kost, egy galambot és egy gerlicét, ölje le, majd vágja ketté őket, kivéve a madarakat, és mindegyiknek a felét egymással szemben helyezze el. Mikor besötétedik, egy füstölgő kemence és egy tüzes fáklya megy át ezek között a húsdarabok között. Ezután közli az Ö–való Ábráhámmal, hogy Ábrahám utódai nagy területű föld urai lesznek majd.¹³¹ Ez a Föld és a zsidó nép kapcsolatának a szövetségét jelenti. Szóval itt számos olyan réteggel találkozunk, amelynek van szentírási hagyománya, és elképesztően érdekes volt hallani az előttem szóló előadókat, hogy ezeknek az interpellációja, értelmezése a zsidóságon kívül, évszázados távlatokban milyen aspektusokat hordoz.

A mai alkalommal is választottam egy kiindulópontot az előadásomhoz, és ez nem más, mint 1965. október 28-a. Fontosnak tartottam, hogy az előadásom során a fókusz kiemelten kezeljük közösen. Mi az, amit tisztán látunk, hogy ha a fókusz elmosódik? Akkor a megszokott kép homályossá válik, és akkor a saját fókuszomból kell mindig utána állítani, hogy a kép megint tiszta

¹³¹ 1 Mózes 15:1–15:21.

legyen? Természetesen, ami igaz a szemünkre, az igaz a lelkünkre is. Tehát van egy lelki gondozó. Az 1965. október 28-án a II. Vatikáni Zsinaton megfogalmazott nyilatkozat, a *Nostra aetate*, azaz *A mi időnkben*, illetve *Korunkban* kezdetű dokumentum¹³² a katolikus egyház nem keresztény vallási irányzatokkal való kapcsolatáról szól. Ebből szeretnék idézni egy rövid részletet:

„Mivel tehát ily nagy a keresztények és a zsidók közös lelki öröksége, e Szent Zsinat ajánlja és támogatja a kölcsönös megismerést és megbecsülést, melyet főleg a Szentírás tanulmányozásával, s teológiai és testvéri párbeszédekkel lehet elérni. [...] Ezen kívül az Egyház – mely elutasít minden üldözést, bárkit is érjen – megemlékezvén a zsidókkal közös örökségről, nem politikai megfontolásoktól, hanem evangéliumi vallásos szeretettől indítva fejezi ki sajnálatát a gyűlölet, az

¹³² A nyilatkozat eredeti latin nyelvű szövegét lásd online: <https://web.archive.org/web/20060905162708/http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/v2noslat.htm> Letöltés ideje: 2022. október 17.

*üldözések és az antiszemita megnyilvánulások miatt, bármikor és bárki részéről érték a zsidókat.”*¹³³

A konferencia egyik korábbi előadásában elhangzott Abraham Joshua Heschel¹³⁴ rabbi neve. Most kell, hogy a fókuszunkon finomhangoljunk. Róla szólnék nagyon röviden egy pár mondatot: Lengyelországban, Varsóban született 1907-ben, és a 20. század második felében, 1972-ben hunyt el New Yorkban. Az ő egészen különleges világlátásának az egyik legfőbb, írásba foglalt megnyilvánulása az *On Improving Catholic–Jewish*

¹³³ A II. Vatikáni Zsinat NOSTRA AETATE kezdetű nyilatkozata az egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról, A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia honlapja. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=9>
Letöltés ideje: 2022. október 17.

¹³⁴ Abraham Joshua Heschel (1907–1972) lengyel származású amerikai rabbi, vallástudós, teológus professzor, a 20. századi egyik vezető zsidó filozófusa és teológusa, aki igen sokat tett a zsidó–keresztény párbeszéd előmozdításáért. Főbb teológiai művei: *Man Is Not Alone: A Philosophy of Religion*. 1951; *Man's Quest for God: Studies in Prayer and Symbolism*. 1954.; *God in Search of Man: A Philosophy of Judaism*. 1955; *The Prophets*. 1962.; *Israel: An Echo of Eternity*. 1969.

Relations, azaz a *Katolikusok és zsidók közötti kapcsolatok építéséről*. Ezt a memorandumot 1962-ben Augustin Bea¹³⁵ bíborosnak ajánlotta, és így került meghívásra a *Nostra aetate* szövegezési fázisába, és sikerült elérnie, hogy miközben VI. Pál pápa vezetésével kialakult a végleges szövegkorpusz, legyen a zsidó oldálnak is egy képviselője; a zsidóság szemléletéből, szövegértelmezéséből egy olyan testvéri hang, már megszólítva, amely bele lesz építve, és egy különleges színként, egy különleges lumenként jelen lesz a szövegben.¹³⁶ Róla még azt is érdemes

¹³⁵ Augustin Bea (1881–1968) német bíboros, teológus professzor, a bibliai régészet jeles kutatója, az ökumené keresztény–zsidó párbeszéd ismert elősegítője, a II. Vatikáni Zsinat egyik szószólója. Főbb teológiai művei: *Archeologica biblica*, Róma, 1939; *Imagen de Maria en la Antigua Alianza*, Buenos Aires, Revista Biblica, 1954; *Cor Jesu Commentationes in Litteras encyclicas Pii Papae XII Haurietis Aquas*, Herder, Freiburg, 1959; *Die Kirche und das jüdische Volk*, Herder, Freiburg, 1966.

¹³⁶ Abraham Joschua Heschel rabbi közreműködéséről a II. Vatikáni Zsinat *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozatának létrejöttében lásd bővebben: Gary Spruch: *Wide Horizons. Abraham Joshua Heschel, AJC, and the Spirit of Nostra Aetate*, Global Jewish Advocacy, 2008. Lásd online:

tudni, hogy az 1960-as években az Egyesült Államokban működött Jewish Theological Seminary of America professzora volt. Ez egy nagy, az Amerikai Egyesült Államokat, tehát szinte az észak-amerikai kontinenst átfogó rabbiképző intézményrendszer, mely még ma is létezik, ám sajnos már nem abban a formájában, nem azzal az intenzitással működik. Ennek a nagy amerikai zsidó teológiai egyetemi intézményhálózatnak ő volt a filozófiai tanszéket vezető professzora. Számos forrást köszönhetünk neki ebben a térben is.

Menjünk hát tovább. A megértésre, az előítéletek és félreértések leküzdésére felszólító nyilatkozat új fejezetet nyitott a katolikus egyház és a zsidóság kapcsolatában. A *Nostra aetate* zsidók és keresztények, keresztények és zsidók, mindenekelőtt a katolikusok és a zsidók közötti kiengesztelődési folyamat fontos lépése, annak kezdetét fémjelzi, mondta Walter Kasper

https://www.ajc.org/sites/default/files/pdf/2017-09/Project_Highlight_Wide_Horizons.pdf Letöltés ideje: 2022. október 18.

bíboros¹³⁷ a nyilatkozatában, amely a *Nostra aetate* negyvenedik évfordulójában adatott ki Rómában. Ezen az ünnepségen felszólalt többek között a zsidó származású Jean-Marie Lustiger,¹³⁸ Párizs nyugalmazott érseke is, akinek az egész családját a koncentrációs táborokban elpusztították, és amikor egy korábbi előadásban felvetődött a gondolat, amelyet itt, Lustiger érsek úr esetében, az ő életén keresztül is meg tudunk figyelni, hogy amikor az édesapja meghalt, akkor ő volt az, aki a zsidó hagyományokon alapuló temetésen elmondta a kaddist, amely egyébként arámi nyelvű hálaadás, és az Ö–való magasztalását tartalmazza. A *Nostra aetate* bevezetésében a következőt olvassuk, és ezzel záródik az előadásom bevezető része is:

¹³⁷ Walter Kasper (1933–) német bíboros, katolikus teológus, a keresztény ökumené és a zsidó–keresztény párbeszéd ismert előmozdítója. Főbb teológiai művei: *Zur Theologie der Christlichen Ehe*, 1977; *Leben aus den Glauben*, 1995; *Leadership in the Church*, 2005.; *Katolische Kirche: Wesen – Wirklichkeit – Sendung*, 2011.; *Das Evangelium von der Familie. Die Rede vor dem Konsistorium*, 2014.

¹³⁸ Aron Jean-Marie Lustiger (1926–2007), zsidó származású francia katolikus bíboros, 1981 és 2005 között a Párizsi Főegyházmegye érseke.

„Korunkban, amikor az emberi nem egysége napról napra szorosabbá válik és sokasodnak a különböző népek közötti kapcsolatok, az Egyház fokozott figyelemmel veszi szemügyre, milyen kapcsolata legyen a nem keresztény vallásokkal. Mivel feladata, hogy az emberek, sőt a népek közötti egységet és szeretetet ápolja, most elsősorban azt veszi fontolóra, ami az emberekben közös és közösségre vezeti őket.”¹³⁹

A továbbiakban a keresztény–zsidó párbeszéd két olyan mérföldkövét ismertetem, amelyek új narratívába helyezik a közös utunkat. Az egyik a Berlini 12 pont, a másik pedig a *Dabru Emet*, amely magyarul körülbelül annyit tesz: „Szóljunk igazat!”. De előtte egy ide kapcsolódó idézet:

*„Keserűen mosolygott, és simogatta a vízes kabátját. De akkor elébe állt Geréb, széthúzta vigyorogva a száját, és kevélyes fejbólintással ezt kérdezte tőle:
–Jó volt?*

¹³⁹ A II. Vatikáni Zsinat NOSTRA AETATE kezdetű nyilatkozata az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról, A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia honlapja. Uo.

Nemecsek ráemelte nagy kék szemét, és felelt:

–Jó volt – mondta csendesen, és hozzátette: – Jó volt, sokkal jobb volt, mint a parton állni, és kinevetni engem. Inkább újesztendeig a vízben ülök nyakig, mint hogy összeszűrjem a levegőt a barátaim ellenségeivel. Én nem bánom, hogy a vízbe nyomtatok.”¹⁴⁰

– írta Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regényében.

A Berliini 12 pont egy közel 30 éves szöveg.¹⁴¹ De nem csupán 12 pontról beszélünk, hanem eszmei, erkölcsi és etikai irányultságról. Két felvetéssel kezdődik a 12 pont. Ebből az első: jobb a vízben állni, mint a parton nevetni; ez a szenvedés misztériuma. Jób történetén át, Goethe *Faustján* keresztül Madách *Az ember tragédiájáig*, és a templomainkban, a zsinagógáinkban, az emberi élet megállóinál. A második irányát az adja, hogy a keresztények és zsidók mind az üldözöttek mellett

¹⁴⁰ Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*, 5. fejezet.

http://www.literart.org.ro/files/pal_utcai_fiuk.pdf Letöltés ideje: 2022. október 16.

¹⁴¹ A Berliini 12 pontról lásd példának okáért Kárpáti Judit előadását. Kárpáti Judit: *A Berliini 12 pont*, 2010.

állnak. Ez a két gondolat vezeti föl tehát a Berlini 12 pontot.

A Berlini 12 pont végül is az alábbi tézisekből áll:

1. *Harc a vallási, faji és minden egyéb antiszemitizmus minden formája ellen*
2. *A zsidókkal folytatott vallásközi párbeszéd előremozdítása*
3. *A judaizmus olyan teológiai értelmezésének kialakítása, amely megerősíti annak különleges integritását*
4. *Ima Jeruzsálem békéjéért*
5. *A keresztény közösségek azon erőfeszítéseinek elismerése, hogy a 20. század végén megreformálták a zsidókhoz való hozzáállásukat*
6. *A zsidó szövegek és liturgia újraértelmezése a keresztény reformok fényében*
7. *Különbségtétel az Izrael állam felett gyakorolt jogos kritika és az antiszemitizmus között*
8. *Izrael Állam bátorítása a munkája során, az alapító dokumentumaiban megfogalmazott eszmék megvalósításáért, amely feladaton Izrael a világ számos nemzetével osztozik*

9. *A vallásközi és interkulturális oktatás előremozdítása*
10. *A vallásközi barátság és együttműködés, valamint a társadalmi igazságosság előremozdítása a globális társadalomban*
11. *A politikai és gazdasági szervezetekkel folytatott párbeszéd fokozása*
12. *Hálózat kiépítése mindazokkal, akik munkájuk során környezettudatosan járnak el*¹⁴²

Van még két szempont, amellyel lezárták a Berlini 12 pont megfogalmazását. Ugye volt kettő nyitó gondolat, ez a két záró gondolat. Nagyon fontos szempont az Európában élő, de nem európai zsidóságra, a nem európai gyökérral vagy háttérrel élő zsidóságra vonatkozóan. A második egységes keresztény és zsidó álláspont, amely harminc évvel ezelőtt a szerzők számára is, ha nem is fikció, de még egy távolabbi jövő ígérete, és

¹⁴² *A Time for Reinforcement. Jewish-Christian Dialogue 70 Years After War and Shoah*, Berlin, Konrad Adenauer Stiftung, 2009, 15–20.

fogjuk látni, hogy mondjuk, a zsidó–keresztény viszony mennyit változik 20 év alatt.

És van egy lezáró gondolatkör, amellyel a Berliini 12 pont gondolatait összefoglalom: A kereszténység és a judaizmus egyedülálló kapcsolatban áll egymással a világ összes vallása közül. Mind a zsidók, mind pedig a keresztények a bibliai Izrael földjén született szövegeket tekintik saját szentírásuknak, bár e szövegeket különböző módon értelmezik. A keresztények és a zsidók számos vallási és etikai alapelvben osztoznak, osztozunk egymással, bár néhány közös kifejezést különbözőképpen értelmezünk. Zsidók és keresztények egyaránt hasonló sorsot várnak a világ számára, egy messiási korszakot, bár ennek a korszaknak az eljövetelét is különböző módon képzeljük el... A keresztények és a zsidók jóban és rosszban egyaránt szoros kapcsolatban álltak, állnak egymással, sok évszázadon keresztül hatással voltak egymásra vallási eszméink, vallásgyakorlásunk. Mindezek az erők ambivalens viszonyt alakítottak ki a két vallási közösség

képviselői között, de együttélésükben mindig jelen volt a párbeszédre való igény is.¹⁴³

Az egyik leggyakoribb útmetafora, amelyet a zsidó–keresztény párbeszédben találhatunk, az „utak elválása”-nak fogalma. Ez olyan emberek képét sugallja számunkra, akik együtt járunk egy úton, amíg elágazáshoz nem érünk, majd végül szétválunk. De vajon a két út végül ugyanoda vezet-e, vagy az egyik út – a zsidó nép által bejárt út – kanyarog a hurkokban és körökben, és soha nem ér el az alternatív célhoz? Vagy esetleg egyáltalán nincs is végső cél, csak egyetlen út van, vagy éppen két út, és a cél nem is valamiféle úticél elérése, hanem maga az utazás? Természetesen nincs egészen egyértelmű válasz ezekre a teológiai kérdésekre, amelyek lényegében képekről és képzetekről szólnak, nem pedig magáról a valóságról.¹⁴⁴

A mai világ a zűrzavar és a gyors változások helyszíne. Az elmúlt közel 90 év alatt, a második világháború kitörése óta körülbelül 35 millió ember

¹⁴³ *A Time for Reinforcement. Jewish-Christian Dialogue 70 Years After War and Shoah*, 23.

¹⁴⁴ Uo. 58.

halt meg háborúkban és más konfliktusokban. Körülbelül 120 millió ember vált menekültté. Ezek a háború és üldöztetés elől menekülő emberek megváltoztatták a világ demográfiai összetételét is. A mai világban sokan előítéletekkel, néhányan egyenesen gyűlölettel viseltetnek a másik ember iránt. Egy ilyen környezetben pedig a vallások közötti párbeszéd még szükségesebb, mint valaha, ugyanakkor sokkal nehezebb feladat is.¹⁴⁵

A vallásközi párbeszéd jegyében nekünk az a dolgunk, hogy megszólítsuk a zsidókat és keresztényeket mindenhol a világon, hogy csatlakozzanak hozzánk a célok elérése érdekében, amelyeket magunk elé tűztünk. Dolgozzunk együtt olyan célokért, amelyek közös meggyőződésünkből fakadnak... I–ten – zsidóként és keresztényként – ugyanezt várja tőlünk: hogy előkészítsük a világot I–ten uralmára, I–ten igazságosságának és békéjének az eljövendő korszakára. Támogatunk tehát minden hasonló eszméket valló embert, hogy működjenek együtt olyan nemes célok előmozdításában, mint az emberi szolidaritás, a kölcsönös tisztelet, megértés és a jólét elősegítése.

¹⁴⁵ Uo. 42.

A cél, hogy együtt haladjunk tovább az úton, miközben együtt építjük tovább a kapcsolatot a zsidók és a keresztények, valamint egyetemesen minden emberi nemzet között.¹⁴⁶

Ezek azok a fordulatok, amelyeket a Berlini 12 pont deklarációjával az ICCJ, a Nemzetközi Keresztény–Zsidó Tanács megfogalmazott, és a világ számára üzenetként közvetíti.

A második részben próbálok rövid lenni, nem ígérem, hogy öt percbe beleférek, de magam elé teszem az órámat, és igyekszem röviden pár záró gondolatomat megosztani Önökkel. Szóval a 2000-es év végén járunk, amikor is csaknem 2000 éves kölcsönös ellenségeskedés és elidegenedés után, mi, ortodox és neológ rabbik, izraeli, amerikai, európai közösségek, intézmények és szemináriumok vezetői felismerjük a számunkra adatott történelmi lehetőséget a keresztény testvéreink felénk nyújtott békejobbának elfogadásával. Mennyei Atyánk akaratának megvalósítására törekszünk. Zsidóknak és keresztényeknek partnerként, közösen kell korunk erkölcsi kihívásaira választ adnunk. Ennek a

¹⁴⁶ Uo. 43.

felismerésnek volt az eredménye a *Dabru Emet*, egy olyan dokumentum, amelyet világszerte 220, különböző irányzatokhoz tartozó zsidó vallási vezető írt alá. A dokumentum főbb pontjai a következők:

- 1. A zsidók és a keresztények ugyanazt az I-tent imádják.*
- 2. A zsidók és a keresztények ugyanabból a könyvből merítenek tekintélyt*
- 3. A keresztények tiszteltben tarthatják a zsidók igényét Izrael földjére.*
- 4. A zsidók és a keresztények együtt fogadják el a Tóra (Mózes öt könyve) erkölcsi elveit.*
- 5. A náciizmus nem keresztény jelenség.*
- 6. A zsidók és keresztények közötti vita nem fog rendeződni, amíg I–ten meg nem váltja az egész világot, ahogyan azt a Szentírás megígérte, és senkit sem szabad kényszeríteni, hogy higgyen egy másik hitében.*
- 7. A zsidók és keresztények közötti új kapcsolat nem fogja gyengíteni a zsidó gyakorlatot.*
- 8. Zsidóknak és keresztényeknek együtt kell dolgozniuk az igazságosságért és a békéért.*¹⁴⁷

¹⁴⁷ A *Dabru Emet* teljes szövegét lásd angol nyelven az Institute for Islamic-Christian-Jewish Studies (ICJS)

Felismerjük tehát, hogy a II. Vatikáni Zsinat óta a katolikus egyház tanításai a zsidó vallásról alapjaiban és végérvényesen megváltoztak. A *Nostra aetate* kihirdetése a kiengesztelés folyamatát indította el közösségeink között. A *Nostra aetate* és az ennek szellemiségét követő hivatalos katolikus egyházi okmányok egyértelműen elutasítják az antiszemitizmus minden formáját, megerősítik az Ö–való és a zsidó nép felmondhatatlan szövetségét, elutasítják az i–tengyilkosság vádját, és a keresztények és zsidók közti egyedülálló kapcsolatot hangsúlyozzák. II. János Pál pápa idősebb testvérnek, XVI. Benedek pápa pedig vallása hitbéli atyáinak nevezte a zsidó közösségeket, a zsidóságot. Ezekből az alapokból kiindulva katolikus és más keresztény egyházi vezetők őszinte párbeszédet kezdeményeztek a zsidósággal, mely az elmúlt évtizedekben fokozatosan bontakozik ki egészen a mai napig. Nagyra becsüljük, hogy a katolikus egyház megerősítette, hogy Izrael egyedülálló helyet foglal

honlapján: <https://icjs.org/dabru-emet-text/> Letöltés ideje: 2022. október 18.

el a szent történelemben és a világ eljövendő megváltásában. Ma mi, zsidók megannyi kereszténytől őszinte szeretetet és tiszteletet tapasztalunk, ami a párbeszédre való törekvésben találkozók, és konferenciák formájában nyilvánul meg szerte a világon. Ez a dekrétum visszaül Maimonidészre¹⁴⁸ és Jehuda Halévire,¹⁴⁹ hivatkozik

¹⁴⁸ Moses Maimonidész vagy Majmonidész, teljes nevén Mose ben Maimon (1138–1204), arabul alkotó zsidó rabbi, orvos, vallásfilozófus, az egyik legnagyobb hatású középkori zsidó tudós. Közkeletű rövidített neve RAMBAM. Többek között az ő nevéhez fűződik a zsidó vallásjog, a hálachá törvényeinek a rendszerbe foglalása Misné Tórá címen, valamint a zsidó vallás tizenhárom alapvető hittételének megfogalmazása is. Munkásságáról magyarul bővebben lásd: Jacob Guttman–Isaac Husik–Scheiber Sándor: *Maimonidész – zsidó filozófia. Zsidó és skolasztikus filozófusok a középkorban*, szerk. Babits Antal, ford. Schmelowszky Ágoston–Tatár György, Logos Kiadó, Budapest, 1995. Magyarul elérhető művei többek között: *Maimonidész. Válogatott fejezetek. Első magyar fordítás. I. kötet*, Budapest, Zsidó Tudományok Szabadegyeteme, 2007.; *Maimonidész: A tévelygők útmutatója*, szerk. Babits Antal, ford. Klein Mór, Budapest, Logos Kiadó, 1997.; *Értekezések az isteni igazságságról, üldöztetésről, megtérésről és feltámadásról*, szerk. Babits Antal, ford. és a jegyzeteket írta Dobos Károly Dániel, Budapest, Logos Kiadó, 2011.

arra, hogy ahogy ők elismerték: a kereszténység létrejötte nem hiba vagy a véletlen műve, hanem I–teni akaraterő eredménye volt, és ajándék a nemzeteknek.¹⁵⁰ I–ten a keresztény és zsidó vallás elválaszthatatlanságával és elválasztásával a hitben erősen különböző partnereket szándékozott

¹⁴⁹ Juda vagy Jehuda Halevi (1075–1141) középkori hispániai zsidó költő, filozófus, a zsidó irodalom egyik legjelentősebb alakja. Legfőbb teológiai műve a *Kuzári – A bizonyítékok és érvek könyve a megvetett vallás védelmére*, mely a kazár nép zsidó hitre való áttérésének történetéből kiindulva foglalja össze a zsidó vallás főbb hittételeit. Halevi főműve magyar fordításban is elérhető: Yehuda ha-Levi: *Kuzári: érvek és bizonyítékok könyve a megvetett vallás védelmében*, fordította, jegyzetekkel és utószóval ellátta Maróth Miklós, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Piliscsaba, 2004,

¹⁵⁰ Ortodox rabbinikus nyilatkozat a kereszténységről. Szombat.org, 2015. december 16.
https://www.szombat.org/politika/ortodox-rabbinikus-nyilatkozat-a-keresztenysegrol#_ftn1 Letöltés ideje: 2022. október 17.

létrehozni, és nem ellenségeket akart teremteni.¹⁵¹
Jacob Emden rabbi azt írta,¹⁵² hogy:

„Jézus kétszeres jóságot hozott a földre. Egyrésztől fejedelmien megerősítette Mózes Tóráját – s egyetlen Bölcs sem beszélt határozottabban a Tóra megváltoztathatatlan voltáról. Másrésztől Jézus eltörölte a nemzetek bálványait és kötelezte őket Noé hét parancsolatának betartására; erkölcsi jellemvonásokkal erősítette meg őket, hogy különbségül viselkedjenek, mint a mező állatai. A keresztények őszintén I–tenért cselekvő gyülekezetek, melyek fennmaradnak; szándékaik igazak, s jutalmuk nem marad el.”¹⁵³

¹⁵¹ Vö. Misné Tóra, Királyok törvénye 11:4 (cenzúrázatlan kiadás); Kuzári 4:22. Idézi: Ortodox rabbinikus nyilatkozat a kereszténységről. Uo.

¹⁵² Jacob Emden (1697–1776) újkori németországi rabbi, hittudós, aki többek között arról nevezetes, hogy bebizonyította: a zsidó miszticizmus egyik legfőbb műve, a *Zohár* nagy része jóval később keletkezett, mint eredetileg hitték. Életrajzáról lásd bővebben: Kecskeméti Ármin: *A zsidó irodalom története II.*, Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994, 179.

¹⁵³ Széder Olam Rabba 35-37; Széfer ha-Simus 15-17. Idézi: Ortodox rabbinikus nyilatkozat a kereszténységről. Uo.

Mivel az idő fogytán van, ezért az utolsó két rövid bekezdést hozom zárásként a konferencia elé.

Partneri kapcsolatunk nem próbálja meg minimalizálni közösségeink és a két vallás különbségeit. Ugyanakkor abban hiszünk, hogy az Ö–való megannyi küldött által fedi fel az ő igazságát. Megerősítjük, hogy minden ember a Világ Alkotójától kapja alapvető erkölcsi kötelességeit, amelyet a zsidó vallás mindig is hirdetett Noé egyetemes törvényei által. Az Ö–való mintájára nekünk, keresztényeknek és zsidóknak az Ő példáját kell követnünk, és példát kell mutatunk szolgálatról, a feltétel nélküli szeretetről és szentségről. Mindnyájan az Ö–való szent képmására teremttünk, és mi, keresztények és zsidók, úgy maradunk hűek a szövetségünkhöz, hogy közösen vállalunk aktív szerepet a világ megváltásában. Egy párbeszédnek vagyunk a részesei, mint ahogy én is bátorkodtam rövid töredékekben csak ízelítőt adni, hogy hogyan terebélyesedik, duzzad és erősödik ez a folyamat. Hiszem azt, mint ahogy a próféta írja, hogy

valamennyien *aszíré hatikva*, azaz *a remény foglyai*
vagyunk.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Zakariás 9:12.

A TANULMÁNYOK ÍRÁSA SORÁN FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Jacob Allerhand: *A zsidóság története. Ókor – Az első szentély pusztulásától a Talmud lezárásáig bibliai bevezetéssel*, ford. Lichtmann Tamás. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1988.

A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, főszerk. Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.

Anne Frank naplója, ford. Bernáth István–Blaschik Éva–Orosz Ildikó, Budapest, Park Kiadó, 2022.

Moshe Arens: *Flags over the Warsaw Ghetto. The Untold Story of the Warsaw Ghetto Uprising*, Jeruzsálem, Gefen Publishing House, 2022.

A Time for Reinforcement. Jewish-Christian Dialogue 70 Years After War and Shoah, Berlin, Konrad Adenauer Stiftung, 2009.

Az Atyák tanításai, ford. Darvas István, a kommentárokat írta Bedő Viktória–Darvas István–Fináli Gábor–Fritz Zsuzsa–Toronyi Zsuzsanna–Verő Tamás, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2019.

Jean-Christophe Attias–Esther Benbassa: *A zsidó kultúra lexikona*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

ח.נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי: ספר האגדה
Dvir, Publishing House. Tel-Aviv, 2000.

Oberlander Báruch: *A héber betűk titkai*.
<https://tfilin.hu/a-heber-betuk-titkai-oberlander-baruch/>

Békés A. Vera: *Trauma és narratíva – A Holokauszt trauma reprezentációja*, Budapest, Ad Librum Kiadó, 2012.

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aba-élményre”. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2022.

Sébastien Boussois: *Izrael, szembesítve a múlttal. Tanulmány az „új történelem” hatásáról*, Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2013.

Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press. New York, 1986.

S. J. D. Cohen: *The destruction, from Scripture to Midrash*, Prooftexts, 1982/1, 18–39.

Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*. Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. Budapest, 2021.

Csősz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

Domán István: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a zsidó folklór köréből*. Akadémiai. Budapest, 1990.

Domán István: *Talmud. Részletek, kommentárok magyarul*, Budapest, Ulpus-ház Könyvkiadó, 2007.

Eötvös József: *A zsidók emancipációja*.
Magvető. Budapest, 1981.

Enclicopedia Judaica CD-ROM.

Josephus Flavius: *A zsidó háború* (ford.
Révay József). Gondolat. Budapest, 1958.

Gazda Anikó: *Magyarországi zsinagógák*.
Műszaki. Budapest, 1989.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek
magyarországon. Térképek, rajzok, adatok*. MTA
Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gábor György: *A diadalíven innen és túl*.
Akadémiai. Budapest, 2009.

Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek*.
Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.
Magvető. Budapest, 1987.

Simon Goldhill: *The Temple of Jerusalem*, Cambridge,
Harvard University Press, 2005.

Jacob Guttman–Isaac Husik–Scheiber Sándor: *Maimonidész – zsidó filozófia. Zsidó és skolasztikus filozófusok a középkorban*, szerk. Babits Antal, ford. Schmelowszky Ágoston–Tatár György, Logos Kiadó, Budapest, 1995.

Grüll Tibor: *A szépphóriszi zsinagógomozaike programmatikus olvasata.* <https://www.orzse.hu/resp/grulltiber/grulltiber-szepph%C3%B3riszi2008.htm>

Nathan Grün: *Der hohe Rabbi Löw und sein Sagenkreis*, Brendeis, Prága 1885.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris. Budapest, 2001.

Hanák Péter: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Gondolat. Budapest, 1984.

Yehuda ha-Levi: *Kuszári: érvek és bizonyítékok könyve a megvetett vallás védelmében*, fordította, jegyzetekkel és utószóval ellátta Maróth Miklós, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Piliscsaba, 2004.

Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988.

Jankovics Marcell–Hoppál Mihály–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon. Budapest, 1990.

Karsai László: *Holokausz*. Pannonica. Budapest, 2001.

Jakov Katz: *Végzetes szakadás*. Múlt és Jövő. Budapest, 1999.

Joszeif Káro: *Sulchán Áruch*. Izrael. Jeruzsálem, 2000.

Kecskeméti Ármin: *A zsidó irodalom története II.*, Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994,

Joseph Rudyard Kipling: *A pillangó*, ford. Czobor Géza, Budapest, Lantos Kiadása, 1920. – Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár:

<https://mek.oszk.hu/15300/15318/15318.pdf>

Kicur Sulchan Aruch—A Sulchan Aruch kivonata. Franklin. Budapest, 1988.

Kiss Endre: *A világ pillérei – az etika pillérei. Az igaz emberek legendája, mint etikai narratíva,* Hacofe, 2010.
<https://or-zse.hu/hacofe/vol6/kisse-avilagpillerei-igazember2010.htm>.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon: 1875-1890.* Kossuth. Budapest, 1976.

Rabbi Israel Méir Lau: *A zsidó élet törvényei.* Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe. Tel-Aviv, 2000.

Carol Ann Lee: *The Hidden Life of Otto Frank,* Harper Perennial, 2003.

Abram Léon: *Zsidókérdés Kelet- és Közép Európában.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1985.

Márai Sándor: *A teljes napló 1943–1944*, szerk. Mészáros Tibor, Budapest, Helikon Kiadó, 2006.

Dr. Molnár Ernő (összeáll.): *A Talmud könyvei*. IKVA. Eger, 1989.

Oláh János: *Judaiztika*, Budapest, Bookmaker Kiadó, 2005.

Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia = T'nach*. Makkabi. Budapest, 2004.

Leen Ritmeyer: *The Ark of the Covenant. Where it Stood in Solomon's Temple?*, Biblical Archeology Review, 1996/1.

H. H. Ben-Sasson: *A History of the Jewish People*. Harvard University. Massachusetts, 2002.

Gerschom Scholem: *The Tradition of the Thirty-Six Hidden Just Men*, in uő, *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, ford. Michael A. Meyer, New York Schocken Books, 1971, 251–256.

Schőner Alfréd: *Adalékok a „Harminchat igaz ember” legendájának motívumtörténetéhez.*
<https://or-zse.hu/hacofe/vol6/soner-adalekok-igazember2010.htm>.

Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék. Budapest, 1985.

Somodi Henrietta: *A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története.* Aura. Budapest, 1999.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok.* Szerzői kiadás. Budapest, 1986.

Székelyné Kőrösi Ilona: *A zsidó elemi iskola Kecskeméten (1840–1877).* In: *A zsidó iskolaügy története Magyarországon. Tudományos konferencia Budapesten, 1994.* (szerk: Balogh László). Neveléstörténeti füzetek

14. OPKM. Budapest, 1996. 120–127.

Talmud. Válogatott fejezetek 1–2., szerk. Oberlander Báruch–Köves Slomó, EMIH–Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány, Budapest, 2017.

The Lexicon of the Righteous Among the Nations, főszerk. Israel Gutman Jeruzsálem, Yad Vasem, I–VIII. köt., 2003–2008.

Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. Makkabi. Budapest, 2000.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története*.

Vermes Géza: *A qumráni közösség és a Holt-tengeri tekercsek története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

Vida Lajos: *Szép Ernő élet- és pályarajza*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2007.

Ürögdy György: *A régi Róma*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1963.

Róna Tamás főrabbi 1975-ben született Budapesten, ahol hagyományörző neológ zsidó családban nevelkedett. Gyermekkora óta prof. dr. Schőner Alfréd főrabbi tanítványa volt. 2001-ben judaisztika szakos tanári diplomát, majd 2005-ben rabbi szakos mesterdiplomát szerzett, és rabbivá avatták az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen. 2011-ben zsidó vallástudományból PhD-fokozatot szerzett, kutatásának tárgya a zsidó közösség vallási integrálódása és nemzettudatának asszimilációja 1880-tól volt. 2006 májusa óta az alföldi régió (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) vezető rabbijaként tevékenykedik, 2016-ban nevezték ki főrabbivá. Nős, két gyermek édesapja. 2005-től a Keresztény-Zsidó Társaság elnökségi tagja, 2007-től a Keresztény-Zsidó Tanács tagja. 2003 és 2019 között az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Szentírás és Talmudtudományi Tanszékén tanított, előbb tanársegédi, adjunktusi, majd főiskolai docensi beosztásban. 2019 óta a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége rabbitestitületének elnöke, illetve 2020 óta a Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZSIMA) magyar neológ zsidó vallási szervezet elnöke. Nógrádi Gergellyel közösen az első általános iskolásoknak szóló magyarországi zsidó hittankönyv-sorozat szerzője. Vallástudományi konferenciák, rendezvények rendszeres előadója, vallástudományi tárgyú tanulmányok szerzője, vallási tévé- és rádióműsorok rendszeres szereplője. A judaisztika, a vallási közösségszervezés és a zsidó hittudomány területén végzett kiemelkedő munkásságát 2019-ben Scheiber Sándor-díjjal ismerték el. 2020 óta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kuratóriumának tagja, 2021 óta a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára, 2022 óta a Szegedi Tudományegyetem oktatója. A jelen kötet a zsidó–keresztény párbeszéd tárgykörében született tanulmányainak gyűjteménye.